

**BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN ADALET
VEKİLLERİNDEN AHMET RİFAT (ÇALIKA) BEY VE FAALİYETLERİ**
AHMET RIFAT (ÇALIKA), ONE OF THE MINISTERS OF JUSTICE OF THE
FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY, AND HIS
ACTIVITIES

TARIK ÖZÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst. Prof. Dr., Kırklareli University, Faculty of Science and Letters, Department of History
tozcelik06@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7097-9558>

Atıf / Citation

Özçelik, T. 2021. "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Adalet Vekillerinden Ahmet Rifat (Çalık) Bey ve Faaliyetleri". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 72, (Eylül- September 2021). 433-462

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 15.02.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 06.04.2021
Yayın Tarihi- *Date Published* : 05.09.2021
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4498>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute
TAED-72, Eylül-September 2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN ADALET
VEKİLLERİNDEN AHMET RİFAT (ÇALIKA) BEY VE FAALİYETLERİ
AHMET RIFAT (ÇALIKA), ONE OF THE MINISTERS OF JUSTICE OF
THE FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY, AND HIS
ACTIVITIES

TARIK ÖZÇELİK

Öz

Yakın tarihimizde önemli roller oynamış fakat sonrasında unutulup neredeyse kimsenin hatırlamadığı bazı simalar vardır. Ahmet Rifat (Çalık) Bey de bunlardan biridir. 1914'te daha yirmi yedi yaşındayken Kayseri Belediye Reisi olmuş ve 1919 tarihine kadar bu makamda kalmıştır. Ayrıca, Kayseri Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetini kurmuştur. Sivas Kongresi'nin ardından son Osmanlı Mebusân Meclisi'ne Kayseri mebusu olarak seçilmiş, ardından 23 Nisan 1920'de açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kayseri'nin mebuslarından biri olmuştur. Kurtuluş Savaşını yöneten Meclis'te, İkinci Grupta bulunmasına rağmen otuz beş yaşında Adalet Bakanı olarak seçilmiş ve Meclis fesih kararı alınca kadar da bu görevde kalmıştır. 1924-1925 yıllarında tekrar Kayseri Belediye Reisi'liği yapan Ahmet Rifat Bey, bu tarihten itibaren siyasi hayatını noktalamıştır. Daha sonrasında özel sektöre atılmış burada da başarılı olmuştur. Böylesine parlak bir kariyere sahip olmasına rağmen unutulmuşluğa terk edilen Ahmet Rifat Bey, büyük oğlu Hurşit Çalık'ın 1992'de yayımladığı Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalık'ın Anıları adlı eser ile biraz gündeme gelebilmiştir. Bu çalışma ile Türkiye'nin kuruluş sürecinde önemli roller üstlenmiş bir şahsiyetin faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Rifat (Çalık), Birinci Meclis, Adalet Vekili, Mebus, Kayseri, Belediye Reisi

Abstract

There have been figures in our recent history who played crucial roles but were forgotten and almost no one remembers. Ahmet Rifat (Çalık) Bey is one of those figures. He became Mayor of Kayseri in 1914 when he was only twenty-seven and served until 1919. He also led the foundation of Kayseri Committee of Defense of National Rights (Kayseri Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti). He was elected for the last Ottoman Parliament after the Sivas Congress. Then he was elected for the Grand National Assembly as one of the Kayseri deputies in 23 April 1920. While he was in the Second Group of the First Assembly which led the War of Independence he was elected as the Minister of Justice when he was 35. He acted as Minister until the Assembly abolished itself. Ahmet Rifat Bey ended his political career after he served as the Mayor of Kayseri during 1924-1925. Afterwards, he worked successfully in private sector. Ahmet Rifat Bey who was left to forgottenness despite his successful career, came to light a bit after his eldest son, Hurşit Çalık, published his father's biography "Memoirs of Ahmet Rifat Çalık: Minister of Justice During the War of Independence" in 1992. In this study, we will present the deeds of a character who played important roles during the foundation of Turkey.

Key Words: Ahmet Rifat (Çalık), First Assembly, Minister of Justice, Deputy, Kayseri, Mayor

Structured Abstract

There have been figures in our recent history who played crucial roles but were forgotten and almost no one remembers. Ahmet Rifat (Çalika) Bey is one of those figures. Ahmet Rifat Bey, who was born in Istanbul in the last years of the Ottoman Empire, completed his primary, secondary and high school education in various cities of the state due to his father's working in the state service. While continuing his higher education at Istanbul Law School, he had the opportunity to practice his profession by working in different courts. He was appointed as the mayor of Kayseri while he was the prosecutor of Eceabat and he was the mayor of Kayseri from 1914 to 1919. In addition, he founded Kayseri Hukuk-ı Millîye Cemiyeti (Association for Defence of National Rights). He not only served Kayseri in the difficult conditions of World War I, but also pioneered the establishment of some non-governmental organizations.

While he was serving as the Mayor of Kayseri, he was elected as the Deputy of Kayseri to the Last Ottoman Parliament. The activities of Ahmet Rifat Bey, who participated in legislative activities for the first time, give clues about what kind of patriot he is. During the two-month period in which the Assembly was active, although he had just started his parliamentary life, he assumed a very active role. Upon the occupation of Istanbul, the Last Ottoman Parliament was closed, and the deputies had to leave Istanbul. Ahmet Rifat Bey also left Istanbul and returned to Kayseri and later joined the First Grand National Assembly of Turkey on 31 July 1920, again as a Kayseri Deputy. Members of the First Assembly, all of whom were members of the Anatolian and Rumelian Associations for Defense of Rights and affiliated to the National Pact, had some disagreements over the functioning of the Assembly over time. As a result, The First Group and then The Second Group was formed. Therefore, with the establishment of The Second Group, an organized opposition had emerged. The majority in the Assembly was in The First Group, headed by Mustafa Kemal Pasha. Ahmet Rifat Bey, who stood out in The First Group before, later became the II. He was among the founders of the group. Himself, II. Despite being a group member, with the support of some I. Group deputies, the Minister of Justice was elected. Of course, this was realized thanks to the good relations he established with other deputies and the trust he provided. He served as the Minister of Justice for a short period of time, such as nine months, until the closing of the First Assembly. Although it is really a short time; many historical events such as the Great Offensive and the Mudanya Armistice Agreement signed after it, the abolition of the sultanate, the parliamentary debates of the Lausanne negotiations, and the murder of Trabzon Deputy Ali Şükrü Bey took place in this period.

Since the Lausanne negotiations occupied the agenda in the Turkish Grand National Assembly, deep divergences of opinion began to emerge between the government and the opposition. While the months of February and March of 1923 were the scene of fierce debates in the Assembly, a disastrous event occurred. Trabzon Deputy Ali Şükrü Bey had suddenly disappeared in those days. Later, when it was understood that Ali Şükrü Bey had been murdered, morale had deteriorated, and the Assembly decided to renew the election. It was criticized that Ahmet Rifat Bey, who was the deputy of the courthouse at the time of the murder, voted to hold the elections without fully clarifying the event.

After the parliament was dissolved, an election bureau was established in Ankara under the presidency of Mustafa Kemal Pasha, and Ahmet Rifat Bey, who was actually a member of the Second Group, was also included in this election committee. However, he was very upset by the thoughts of his friends in Kayseri about him and stated that he did not want to be a deputy. Although Mustafa Kemal Pasha said that he could be appointed as a governor after he left politics, he thanked him and returned to Kayseri. After returning to Kayseri, he became the Mayor of Kayseri for the third time in 1924-1925 and then left politics completely.

Two years after the end of the mayor's office, he was thrown into the private sector, and in 1927, together with five or six businessmen from Kayseri, he pioneered the establishment of a woolen yarn factory in Bünyan district. After the factory was established, it took over the management and

developed the business. In addition to being the manager of the factory, which was later transferred to Simerbank, he also worked as an auditor in a private bank and as the president of the Kayseri Red Crescent Branch. However, it is understood that on February 4, 1934, Ahmet Rifat Bey had to leave his duties, which he had undertaken and successfully carried out, upon the request of the Governor of Kayseri. After this event, which would cause financial and moral troubles for himself and his family, he destroyed the documents and notes that he had carefully kept in fear, perhaps preventing some points in the dark from being illuminated. When he received the offer to be manager of the Vegetable Oil Factories to be established in Adana at the end of 1938, he evaluated it, continued his relations with the factory until 1947, despite various adversities, and then left. His economic relief has been with the additional pension the state has given to the members of the First Grand National Assembly since 1949 from the national service arrangement.

Ahmet Rifat Bey, as it can be understood from the legislative activities in both the last Ottoman Parliamentary Assembly and the First Assembly, he is indeed a politician who worked for the country and the nation and did not pursue personal interests. Looking at his political background, he has the profile of a politician who gained the trust of almost everyone. Thus, he set an example for those who entered and will enter politics after him. At the young age of thirty-seven, perhaps at his most productive age, what actually happened behind his abandonment of politics is in need of explanation. It was a loss for Turkey that he did not or could not carry the political knowledge he had gained by that time to the future. The industrial move he initiated and pioneered for the development of the newly established Republic of Turkey after politics is also admirable.

Giriş

Çalıkağaoğlu Mustafa Rahmi Efendi ile Vesile Hanım'ın oğlu Ahmet Rifat (Çalıka), 1888'de İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Mustafa Sabri Efendi'nin memuriyetinden dolayı çocukluğu oldukça hareketli geçmiştir. Ahmet Rifat Bey, Alay Kâtibi olan babasının çeşitli şehirlere tayini dolayısıyla çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını İstanbul, Girit, Drama, Selanik ve Adana'da geçirmiştir. İlk tahsiline Girit'te başlamış, orta tahsilini Selanik Askerî Rüştiyesinde, idadiyi Adana'da, yüksek tahsilini de İstanbul Hukuk Mektebinde tamamlamıştır. Tahsiline devam ederken çeşitli mahkemelerde, farklı görevler üstlenmiştir. 1904-1913 tarihleri arasında Drama, Selanik ve İstanbul vilayetlerinde Adliye Nezareti teşkilatında kâtiplik, başkâtiplik ve benzeri görevlerde bulunmuştur¹. 26 Ekim 1913 tarihinde atandığı Akçaabad (Eceabat)² Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umûmiliği (Savcılığı) vazifesini de 24 Temmuz 1914'e kadar sürdürmüştür³.

1. Kayseri Belediye Reisliği Süreci ve Çalışmaları

Ahmet Rifat Bey, Eceabat savcılığı görevini yürütürken 20 Temmuz 1914'te Mutasarrıf Mithat Bey tarafından Kayseri Belediye Reisliği'ne tavsiye edilmişti. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Ahmet Rifat Bey, 23 Temmuz'da Belediye Kanunu'nun 4. maddesine istinaden Kayseri Belediye Reisliği'ne atandı⁴. 2 Ağustos 1914'te ise Kayseri Belediye Reisliği görevine başladı. Ahmet Rifat Bey, I. Dünya Savaşı'nın başladığı o sıkıntılı günlerde belediye başkanı olmuş ve Meclis-i Mebusân'a vekil seçildiği tarihe kadar vazifesine devam etmiştir.

Belediye Reisliği yaptığı dönemlerdeki faaliyetleriyle ilgili çok fazla bilgi bulunmayan Ahmet Rifat Bey, I. Dünya Savaşı'nın Kayseri'deki feci koşullarını şöyle anlatmaktadır:

“Kayseri Belediye Başkanı olarak, Birinci Dünya Savaşı içinde, akşamdan ekmek bekleyip sabaha çıkarları, çıkamayib ölenleri gördüm. Ölenleri kaldırdım ve kalanların yaralarına merhem olmaya çalıştım. 23.000 nüfusa kadar belediyeden ekmek temin etmeye çalıştım. Belediye namına birçok defalar bulduğum zahireye askerler el koydu. Ordu'ya şikâyet ettim. Ordu komutanı Vehib Paşa'dan cevap aldım: “cephedekilerin doyması, geridekilerin kanaatkârane yaşamaları lazımdır” dedi. Paşa bir gün Kayseri Belediyesinde sabahleyin üç yumurta, reçel, tereyağı vesaireden oluşan kahvaltısını yaptıktan sonra, aç, sefil toplanan ve birçokları otuz kuruştan ibaret muhtaç maaşını elde etmek için memurlara namusunu satan kadınlar tarafından Kaleönünde kuşatıldı. Hepsi bir ağızdan: “aız” dediler. Paşa bir taşın üzerine çıktı. Ben de bir şey söyleyecek sandım. “az yiyecek, az! Ben 24 saatte el kadar ekmekle yetiniyorum” dedi ve yürüdü. Bense belediyenin kokmuş olduğu

¹ Hurşit Çalıka, *Kurtuluş Savaşı'nda Bir Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, İstanbul 1992, s.12; Mehtap Dağcı, *Ahmet Rifat Çalıka'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, (Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2004, s. 11.

² Oğlu Hurşit Çalıka, babasının Eceabat'taki görevi boyunca hayatının en mutlu ve en rahat devresini geçirdiğini kendilerine anlattığından bahsetmektedir (Çalıka, a.g.e., s. 12).

³ Dağcı, a.g.e., s.11.

⁴ Hurşit Çalıka, babasının aynı tarihlerde Kayseri'ye gelerek Belediye Reisliği görevine seçimle getirildiğini yazmaktadır (Çalıka, a.g.e., s.11).

için el koyub toprağa gömdüğü etleri yiyenleri, salhanede (mezba) kesilen koyunların kanlarını dilleri ile yalayanları görmüştüm.⁵

Öte yandan Osmanlı Hükümeti'nin aldığı kararla Ermenilerin tehciri gereği, tehcir işlerini layıkıyla gerçekleştirecek kişilere ihtiyaç vardı. Asli işi olmadığı halde, Kayseri Mutasarrıfı Zekâi Bey'in ricasını kırmayan Ahmet Rifat Bey, tehcir işinde de görev aldı. Kayseri'ye bağlı Bünyan ilçesindeki Ermenilerin tehcir işlemleri için bir komisyon kurup, on beş askerle beraber Bünyan'a gittiler. Komisyon, Bünyan ve köylerinden bir araya getirdikleri tehcire tabii ahaliyi gayet muntazam bir şekilde ilk menzilleri olan Felâhiye kasabasındaki karakola devir teslimini tamamlamıştır. Ahmet Rifat Bey, daha sonra maiyetindekilerle beraber Ermenilerden geriye kalan malların tespitini yaparak devlet hazinesine aktarılmasını sağlamıştır⁶. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, Kayseri'de diğer mülkî erkân ile birlikte Rifat Bey için de tehcire katılma ve kanunsuz işlem yapmaktan, Bünyan Sorgu Hakimliği ve İstanbul Birinci Sıkı Yönetim Mahkemesi Sorgu Hakimliği tarafından tutuklama emri verilmişti. Ancak, kendisi adına herhangi bir kanıt ve işlenmiş bir suç olmadığı için hakkındaki kovuşturma kaldırılmıştı. Fakat başta Kayseri mutasarrıfı Zekâi Bey, Develi Kaymakamı Zeki Bey, Develi Kadısı Sezai Efendi, Bünyan Kaymakamı Halil Bey olmak üzere birçok memur ve eşraftan bazı kişiler çeşitli suçlardan yargılanıp hüküm giymiştir⁷. Diğer taraftan Kayseri'deki bazı ahalinin birçok Ermeni komşu ve tanıdıklarını tehcirden kurtardığı gibi, Rifat Bey de bir Ermeni aileyi evinde saklayıp tehcirden kurtarmıştır. Bu aile, Kayseri Belediyesi'nde sandık emini olarak çalışan Kasakian Efendi'nin ailesi ile baldızı ve çocuklarıdır. Daha sonra yurt dışına çıkacak olan bu ailenin mensuplarının Rifat Bey'e olan minnet duyguları, O'na gönderdikleri mektuplardan anlaşılmaktadır⁸.

Kayseri Belediye Reislîği'ne ilk olarak atama ile gelen Ahmet Rifat Bey, 1918'de yapılan yerel seçimler sonucu ikinci kez aynı görevi üstlenmiştir. Seçimin ardından Dâhiliye Nezareti adına Mülkiye Müfettişi Nedim Bey, 5 Haziran 1918 tarihinde Kayseri'yi teftişe gelmişti. Nedim Bey, 13 Haziran 1918'de Sadarete sunduğu raporda o günlerde şehirde yapılan belediye seçimlerinin kanunlara uygun olarak yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca bu rapor, genel itibarıyla şehir ile ilgili bazı küçük aksaklıklar ve ihtarlara rağmen denetlemenin başarılı geçtiğini ortaya koymuştur⁹.

Ahmet Rifat Bey'in belediye reisliği yaptığı dönemde, İstanbul Hükümeti'nin diğer yerlerde olduğu gibi Kayseri'den de bazı talepleri oluyordu. 16 Nisan 1919'da Dâhiliye Nezareti'nden Adliye Nezareti'ne gönderilen gizli bir resmi yazıda, hükümetin fikir ve isteklerinin propagandasını yapmak üzere *Yeni Gazete* adlı gazetenin seçildiği yazılmıştı¹⁰. Ayrıca yine Dâhiliye Nezareti, 30 Nisan 1919 tarihinde Adana, Maraş, Urfa ve Antep hariç bütün vilayetlerden bu gazeteye elli abonenin temin edilmesini istemekteydi¹¹. İstanbul'da

⁵ Çalika, a.g.e., s. 18.

⁶ A.g.e., s. 23-25.

⁷ Çalika, a.g.e., s. 23-24; 34-35.

⁸ A.g.e., s. 26-28.

⁹ Süleyman Beyoğlu, "Adalet Vekili Kayserili Rifat Çalika", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 4, İstanbul 2001, s. 114.

¹⁰ BOA, DH. KMS, 52-5/71-2.

¹¹ BOA, DH. KMS, 52-5/71-1.

yayımlanan bu gazeteye Kayseri'den ilk etapta otuz kişi abone edilmiştir. Bu aboneler içinde Ahmet Rifat Bey ikinci sırada yer almıştır¹². Daha sonra Kayseri'de abone sayısı 25 Mayıs itibarıyla kırk beşe ulaşmıştır¹³. Abonmanlığın ilk zamanlarında gazeteler düzgün gönderilmesine rağmen, 12 Ocak 1920 tarihinde Sivas Valisi Mehmet Reşit tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, son üç aydır gazetenin abonelere hiç gelmediğinden bahsedilmiş ve ücretlerin iadesi istenmiştir¹⁴. Sivas Kongresi sonrasında denk gelen bu zaman diliminde gazetenin abonelerine -ücretini aldığı halde- gönderilmemesi dikkat çekicidir.

Bilindiği üzere İzmir Yunanlılar tarafından 15 Mayıs 1919'da işgal edilince, Anadolu'nun birçok yerinde mitingler düzenlenerek işgal protesto edilmiştir. Ayrıca yurdun her tarafından Osmanlı Hükümetine ve İtilaf devletlerine protesto telgrafları çekildi. Kayseri'de de başta belediye başkanı Ahmet Rifat Bey olmak üzere şehrin ileri gelenleri bir araya gelerek bir metin kaleme aldılar. Mayıs 1919'da İtilaf devletleri temsilcilerine Kayseri adına gönderilen bu telgraf ile işgal protesto edilmiştir¹⁵.

Ülkenin içinde bulunduğu bu zor koşullarda fikri ve siyasi mücadele veren Ahmet Rifat Bey, Belediye Reisliği görevi esnasında bir cemiyetin kuruluşuna da öncülük etmiştir. *Kayseri Tanışma Yurdu* adlı bu cemiyetin kurulduğu tarih ise ilginçtir. Erzurum Kongresi'nden (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) sonra, Sivas Kongresi'nden (4-11 Eylül 1919) ise hemen önce 27 Ağustos 1919 tarihinde kurulmuştur. Cemiyet, Kayseri Belediye Başkanı Ahmet Rifat Bey, Karaman eski Kaymakamı Hallaçzâde Ahmet Hilmi, Tavlasunlu Doktor İsmail, Dava Vekili Mustafa Kemal ve Ahmet Zeki Bey gibi şehrin ileri gelenleri tarafından kurulmuştur. Cemiyet'in Nizamname-i Esasisine göre *Kayseri Tanışma Yurdu*'nun amaçları; ilmî ve içtimâî vasıtalarla ahalinin aydınlatılması ve birliğini sağlamak, ilmî ve tarihî araştırmalar yapıp Kayseri'yi tanımak ve tanıtmak, hayırlı işlere ve eğitime hizmet etmek, toplumun sağlığını korumaya çalışmak, Kayseri'ye gelecek yabancıların idarece lüzum görülenlerine misafirperverlik etmektir. Cemiyetler kanunu gereği istenilen şartlara sahip olanlar yurda üye olabilecekler, maddi ve manevi hizmet edenler "azâ-yı faâle", sadece maddi destek olanlar ise "azâ-yı muâvene" namını alacaklardı. Yurt, siyaset ile asla ilgilenmeyecekti. Yurdun gelirleri; üyelerinin giriş ve aylık aidatları, bağışlar, yardımlar, müsamere ve eser neşirleri tarafından sağlanacaktı. Yurdun idarî heyeti daha önce bahsedildiği gibi beş kişiden oluşmaktaydı. Yurt, fikirlerini yaymak

¹² BOA, DH. KMS, 52-5/71-11.

¹³ BOA, DH. KMS, 52-5/71-18.

¹⁴ BOA, DH. KMS, 52-5/71-25.

¹⁵ Çalika, a.g.e., s. 42-43. Telgraf metni şöyledir: "Güzel yurdumuz, öztürk memleketimiz olan İzmir'in Yunan'a verildiğini büyük üzüntü ve şaşkınlıkla haber aldık. Üzüntümüz kutsal vatanımızın her parçasını koruma hususundaki azim ve kesin kararımızdan kök almaktadır. Zekâ ve adaletlerinden emin olduğumuz İtilaf Devletlerince hiçbir zaman unutulmamalıdır ki büyük İslâm çoğunluğa karşı girişilen bu işgal asla devamlı olamaz (bunu zaman ispat edecektir) ve bu Yunanlılarla aramızda ebedi bir ayrılık ve uyuşmazlık sebebi olacaktır. Şimdiye kadar çıkmamasına çalıştığımız, Osmanlı halkları arasında fenalıkların burada da ortaya çıkmasına yol açacaktır. Hak ve adalete isyandan başka mana veremediğimiz bu işgalin süratle durdurulmasına ve açık olan haklılığımızın tamamıyla tanınmasına İtilaf Devletlerinin gayret edebileceklerine ve Osmanlı hükümetimizin de haklı görevini tam olarak yerine getirmeye giriştiğine kesin olarak güvenerek, sükûnet ve soğukkanlılığımızı korumaya büyük gayret gösteriyoruz. Bu sebeple yapılan işgali bütün gücümüzle protesto ediyor ve tartışmasız Osmanlı haklarının güven altına alındığı müjdesini makine başında bekliyoruz."

üzere bir gazete neşredecekti. Yurdun ayrıca iç işleyişiyle ilgili dâhili bir nizamnamesi de vardı¹⁶. *Kayseri Tanışma Yurdu* hakkında Arşivde bulunan bu tek belgeden başka literatürde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere cemiyetin kurulduğu tarih dikkate şayandır. Nitekim 27 Ağustos 1919 tarihi Sivas Kongresi'nin toplandığı tarihin bir hafta kadar öncesidir. Ahmet Rifat Bey'in hatıralarında bahsetmediği bu oluşumu, Sivas Kongresi öncesinde yapılan bir ön hazırlık çalışması olarak değerlendirmek mümkündür. Zira Kongre için oluşturulan idare heyeti içinde Kayseri Tanışma Yurdu'nun kurucularından olan üç önemli isim Ahmet Rifat Bey, Hallaçzâde Ahmet Hilmi ve Ahmet Zeki Bey bulunuyordu. Ardından Sivas Kongresi'nde Kayseri'yi temsil etmek üzere seçilen üç isimden biri olan Hallaçzâde Ahmet Hilmi de yine Yurdun idarecilerinden biri idi¹⁷.

Erzurum Kongresi'nden sonra, ikinci ve daha geniş kapsamlı bir kongrenin Sivas'ta yapılacağı haberi bütün yurttan olduğu gibi Kayseri'de de duyuldu. Müdafaa-i Hukuk Teşkilatından delegelerle ilgili gelen talimat üzerine Kayseri'de bir idare heyeti, ayrıca kongre ve Heyet-i Temsiliye ile Kayseri adına görüşmeler yapmak üzere üç delegenin seçilmesi istenmişti¹⁸. Ahmet Rifat Bey'in de aralarında bulunduğu idare heyeti oluşturulduktan sonra Kayseri'yi Sivas Kongresi'nde temsil etmek üzere İmamzâde Ömer, Halaçoğlu Ahmet Hilmi ve Kâtipzâde Nuh Naci Beyler seçilmişti. Sivas Kongresi tamamlandıktan sonra dönüşte delegelerin şehrin ileri gelenlerini bilgilendirmesi için bir toplantı yapıldı. Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşme ve kongrede alınan kararlar burada paylaşıldı. Toplantıya katılanların ortak kararıyla Kayseri'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına karar verildi¹⁹. Gizlice yapılan idare heyeti seçimi sonunda; Ahmet Hilmi (Kalaç), Nuh Naci (Yazgan), Müftü Ahmet Remzi, Mazhar (Karakaya), Faik (Seler), Mustafa (Ağırnaslı), Uşâki Osman ve birkaç kişi daha idare heyetine seçildi²⁰.

Hem Erzurum hem de Sivas Kongrelerinde seçim konusunun ve Meclis-i Mebusan'ın bir an önce açılmasının ne denli önemli olduğu vurgulanmış ve buna İstanbul Hükümeti daha fazla kayıtsız kalamamıştır. 20 Ekim 1920'de Amasya'da Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa bir araya geldiler. Yapılan görüşmeler sonucunda seçimlerin bir an önce yapılıp Meclis-i Mebusân'ın açılması gerektiği üzerine bir karar alınmıştı.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinin ardından 21 Aralık 1918'de Padişahın emriyle kapatılıp dağıtılan Meclisin yeniden açılabilmesi için gerekli çalışmalar yapıldı. 1919 yılı Kasım-Aralık aylarında gerçekleştirilen genel seçimlerle Meclis-i Mebusân'ın yeni üyeleri belirlenmeye başladı. Ahmet Rifat Bey, Kayseri Belediye Reislîği

¹⁶ BOA, *DH. EUM. AYŞ.*, 20/4; Beyoğlu, a.g.m., s. 119-120.

¹⁷ Çalıka, a.g.e., s. 37-38.

¹⁸ A.g.e., s. 37.

¹⁹ Ahmet Rifat Bey ise hatıralarında; Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kayseri ve civarında kendisi tarafından kurulduğundan bahsetmektedir (Çalıka, a.g.e., s. 11). Başka bir kaynak; Sivas Kongresi sonrasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dâhil olduğunu yazmaktadır (Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt: III, Ankara 1995, s. 641).

²⁰ Ahmet Nedim Kılıcı, *Ahmet Hilmi Kalaç (1888-1966)*, (Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2005, s. 65.

görevi devam ederken 2 Kasım 1919 yapılan seçimlerde Kayseri mebusu olarak seçildi²¹. Kayseri adına mebus olarak seçilen diğer isim ise Mevlevî Şeyhi Ahmet Remzi (Akgöztürk) Efendi idi²². Fakat 22 Ocak 1920'de Ahmet Remzi Efendi istifa edince ara seçim yapılmış ve onun yerine Ahmet Hilmi (Kalaç) Bey seçilmiştir²³. Kayseri'yi temsil etmek üzere son Osmanlı Mebusân Meclisi'ne gönderilen Ahmet Rifat Bey, 32 yaşında mebus olmuş ve 22 Ocak 1920'de mazbatasını onaylanarak 331 sicil numarası ile Mecliste görevine başlamıştır²⁴.

2. Son Osmanlı Mebusân Meclisi'ndeki Faaliyetleri

Son Osmanlı Mebusân Meclisi 12 Ocak 1920 günü İstanbul'da Fındıklı Sarayındaki kendi binasında açıldı. Bu, 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Meclis-i Mebusân'ın dördüncü ve son dönemi idi²⁵. İki ay kadar açık kalabilen Meclis'in ilk toplantısına 72 mebus katılabiliyordu. Hâlbuki düşman işgali dışındaki bölgelerden 172 mebus seçilmişti. Buna rağmen 12 Ocak'taki ilk toplantıda çoğunluk sağlanamamıştı²⁶. 25 Ocak 1920'de Dahiliye Nezareti'nden Meclis Başkanlığına gönderilen yazıda birçok mebusun Meclis'e katılmak üzere yolda olduğundan bahsetmektedir. Erzurum mebuslarından Ziya Bey gibi bazılarının mevsimin kış olması ve yoğun kar yağışı dolayısıyla beklemekte olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da olduğu, bazı milletvekillerinin de İstanbul'da olduğu bildirilmiştir. Yine aynı yazıda Ahmet Rifat Bey'in bir ay evvel İstanbul'a hareket ettiği yazılmıştır²⁷. Ancak Meclis'in ilk oturumuna katıl(a)madığı açıktır. 22 Ocak 1920'de 25 mebus daha Meclis'e katılmış ve nihayet çoğunluk sağlanabilmiştir²⁸. Bu 25 kişi arasında Ahmet Rifat Bey de bulunmaktadır ve aynı gün mazbatasını almıştır²⁹.

Ahmet Rifat Bey, bu iki aylık dönemde parlamento hayatına yeni başlamış olmasına rağmen, oldukça aktif bir rol üstlenmiş ve önemli sayılabilecek konuları gündeme getirmiştir. Dolayısıyla bu çok kısa mebusluğu boyunca ilk defa yasama faaliyetlerine katıldığı halde hiç acemilik çekmediği söylenebilir. Yaklaşık beş yıldır sürdürdüğü belediye reisliği ona önemli ölçüde siyasi tecrübe kazandırmış olmalıdır. Ahmet Rifat Bey, Meclis-i Mebusân'da bir kanun teklifi ve bir soru önergesi vermiş, iki defa da söz almıştır. 23 Şubat 1920 tarihli Meclis toplantısında hem bir kanun teklifinde bulunmuş hem de bir kez söz almıştır. Anılarında bahsetmediği bu kanun teklifi oldukça enteresan bir konu ile ilgilidir. Kanun teklifi, Anadolu'da kadın oynatmak âdetinin yasaklanması hakkında ve yedi maddelik bir tekliftir. İçinde bu kanunun niçin gerektiğine dair layihası da bulunan teklif,

²¹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt: III, Ankara 1995, s. 642.

²² Kilci, a.g.t., s. 70.

²³ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul 2014, s. 42.

²⁴ A.g.e., s. 205.

²⁵ Bu son Meclis, İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesinden iki gün sonra yani 18 Mart 1920 tarihinde, Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey'in verdiği takdir ile toplantılarına ara vermek zorunda kalmış ve bir daha açılmamıştır.

²⁶ M. Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)*, Ankara 1989, s. 125-128.

²⁷ BOA, DH. İ. UM. EK., 117/73-6.

²⁸ Özgül, a.g.e., s. 126.

²⁹ Demirel, a.g.e., s. 205.

vekillerin reyiyile Lâyiha Encümenine havale edilmiştir³⁰. Muhtemelen Encümende görüşümeden kalan bu kanun teklifi ve içeriği hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz. Bu konu daha sonra Birinci Meclis'in 1 Eylül 1921 tarihindeki birleşiminde Konya Mebusu Vehbi Efendi tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Vehbi Efendi'nin kadın oynatanların cezalarının arttırılması hakkında Başkanlığa sunduğu kanun önerisi, önce Layiha ve sonra Adliye Encümenlerinde görüşülüp olumlu raporlanmıştır. 23 Ekim 1922'deki birleşimde Meclis Başkanı tarafından Meclis'in gündemine alınacağı açıklanmışsa da dönem sonuna kadar yetişmediğinden görüşülmesi mümkün olmamıştır³¹. Memleketin içinde bulunduğu zor koşullar dikkate alındığında böyle bir meselenin her iki mecliste de gündeme gelmesi oldukça düşündürücüdür. Böylesine sıkıntılı günlerde bile vazgeçilmeyen kadın oynatma âdetinin önüne geçilememesi sosyal bir yara olarak devam etmiş olmalıdır.

Yine 23 Şubat 1920'teki Meclis toplantısında, Ahmet Rifat Bey bir kere de söz almıştır. Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey'in meclisin iç işleyişi hakkındaki üç maddelik teklifiyle ilgili, hukukçu kimliğiyle öne çıkarak görüşlerini bildirmiştir. Meclisin iç işleyişi ile ilgili kanun maddesinin çok açık olduğu dolayısıyla teklifin müzakere edilmeksizin doğruca Layiha Encümenine gönderilmesinin gereği üzerinde durmuştur³². Meclis'in gündeminin tartışılmaya gerek duyulmayan konularla meşgul edilmesinin Ahmet Rifat Bey'i rahatsız ettiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca, 1 Mart 1920 tarihinde söz alan Ahmet Rifat Bey, soru önergesinde Mondros Mütarekesinden sonra Kayseri'den İstanbul'a getirilen yetimlerin ne durumda olduğunu sormaktadır. Maarif Vekili Said Bey'in verdiği cevabın Rifat Bey'i tatmin etmediği ve Bakan'ın şahsında hükümetin acizetine tepki gösterdiği anlaşılmaktadır³³. Said Bey'le sözlü münakaşaya girmesi, Kayseri yerel yönetimiyle bağlantısının devam etmesi ve yetimlerle ilgili meseleye hâkim olmasından kaynaklanmaktadır. Yetimlerin işlemlerinin Sivas ve Kayseri'de hem de Ermeni yetkililerin olduğu bir ortamda yapılmış olduğunu iyi bilen Ahmet Rifat Bey, buna rağmen onların direk Ermeni Patrikhanesi'ne götürülmelerini kabul edememektedir³⁴. Bu konu biraz farklı olmakla beraber Rifat Bey'in anılarında da yer almaktadır³⁵.

Diğer taraftan İngilizlerin İstanbul'u işgalinden beş gün önce yani 11 Mart 1920'de toplanan Meclis'te tartışılan ve yasal bir düzenleme yapılması talep edilen konular arasında, mebus maaşlarının artırılması da yer almaktaydı. Meclis idare heyetinin gündeme getirdiği

³⁰ *Meclis-i Mebusan 4. Dönem Tutanak Dergisi*, C. I, Birleşim 13, s. 193.

³¹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt: I, Ankara 1994, s. 709.

³² *Meclis-i Mebusan 4. Dönem Tutanak Dergisi*, C. I, Birleşim 13, s. 191-192.

³³ *Meclis-i Mebusan 4. Dönem Tutanak Dergisi*, C. I, Birleşim 17, s. 303. "Efendim, Kayseri'de birtakım eytam Belediye tarafından toplanılmış; fakat Belediye, onları iâşeden âciz kaldığı için bize yazdılar, biz de buradan adam gönderdik. Vesait-i lâzime ile buraya, Haydarpaşa'ya geldiler. Haydarpaşa'ya çıktuktan sonra itilâf mümessillerinin zabıtası tarafından müdahale edilmiş. Çocukları alıp Beyoğlu'nda bir Ermeni Kilisesine götürmüşler. Orada bunları tefrik etmişler. Bu çocuklar üçyüzyirmi kadardı. Bunların ikiyüzünden fazlasını bize verdiler. Mütebakisini de bunlar Ermenidir; dediler ve Ermeni Patrikhanesine teslim ettiler. Vak'a budur. Fakat bunların içerisinde ahiren İslâm olduğu anlaşılanlar veyahut bize evrakından İslâm olduğu tebeyyün edenler hakkında muamele cereyan etmektedir. Bu muamele, zannederim, birkaç gün daha sürer. Mesele bundan ibarettir."

³⁴ *Meclis-i Mebusan 4. Dönem Tutanak Dergisi*, C. I, Birleşim 17, s. 302-303

³⁵ Çalka, a.g.e., s. 65-66.

bu kanun teklifi, *Meclis-i Mebusan Reisi ile azasına tahsisat-ı fevkalâde itasına dair* idi. Bu teklife karşı çıkan az sayıda mebusdan biri de Ahmet Rifat Bey idi³⁶. Hak etmediklerini düşündüğü bu maaş zammına şiddetle tepki gösteren Rifat Bey, hatıralarında bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“Son İstanbul meclisinde mebus idim. Milletvekilleri o vakit 50 lira aylık (ücret değil) tazminat alırlardı. Bütün Anadolu’yu elim vaziyette bırakıp milletin haklarını korumaya, savunmaya giden milletvekilleri ilk teklif olarak aylıklarının çoğaltulmasını istediler. Söz aldım. Aleyhte mütalaaada bulundum. Biz bu şartı bilerek buraya geldik, bu şartla seçildik. Millettin böyle bir kara gününde maaşla uğraşmak ayıptır. Esasen böyle bir karar çıksa da bizi kapsamaması lâzım dedim. Kim dinler! Kürsüden inip yerime giderken Mebus Mazhar Müfit Bey millete hoş görünmek için mi bunları söyledin? dedi. Çok ağrıma gitti. Gözlerim doldu. Demek ki ben riyakârim. Öyle mi? dedim ve ağzımdan alçak sözü çıktı. Araya girdiler. Kanun sonunda kabul edildi.³⁷”

Bundan başka, Ahmet Rifat Bey’in anlarında bahsettiği ve dört mebus arkadaşı ile 3 Şubat 1920 tarihinde meclis başkanlığına verdiğini söylediği önergeye, Meclis-i Mebusân tutanaklarında rastlanamamıştır. Önerge, kanun hükmündeki kararnamelerin uygulamada meydana getireceği aksaklıklardan bahsetmektedir³⁸.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusân’ı, İstanbul’un İtilaf Devletlerine mensup kuvvetler tarafından 16 Mart 1920’de işgali üzerine, 18 Mart 1920 tarihinde son kez toplanabilmiş ve bir daha açılamamıştır. İyi bilindiği üzere Meclis-i Mebusân, iki ay gibi çok kısa bir dönem geçirmesine rağmen daha sonrasında Millî Mücadelenin en önemli dayanağı olan Misak-ı Millîyi kabul ederek aslında çok önemli bir vazifeyi yerine getirmiştir. Meclis, yaklaşık iki

³⁶ *Meclis-i Mebusan 4. Dönem Tutanak Dergisi*, C. I, Birleşim 22, s. 443-444. “Kanun u Esasinin «76» ncı maddesinde Mebusanın tahsisatı beş yüz lira olmak üzere tayin ve takyid edilmiştir. Bunu, her ne nam ile olursa olsun, tezyid etmek için Kanun u Esasiyi tadil etmeliğimiz lazımdır. Gerçi Muvazene Encümeninin teklif ettiği layihada «tahsisat» denilmemiş, «tazminat» denilmiş. Ben bir defa «tahsisat» ile «tazminat» ı anlayamadım. Evet aralarındaki farkı anlayamadım. Bir kere Kanun u Esasi tadil edilmeli, ondan sonra bu Kanun müzakere edilmeli. Sonra bu parayı almak için yaptığımız işi bir kere düşünelim. 12 Kanunuevvelden beri burada içtima etik. Zannederim, şimdiye kadar daha hiçbir iş görmedik. Ben kendi hesabıma müntehiblerime karşı mahcubum, hiçbir vazife yapmadım. Her türlü fedakârlığı gözüme alırdıcağım, diye buraya geldiğim halde henüz hiçbir iş görmedim. İlk iş olarak böyle bir kanunu kabul etmeyi pek garip buluyorum. Biz, namzetliğimizi koyarken Kanun u Esasinin ahkâmını nazarı itibara alarak ve bu Kanun mucibince verilecek tahsisatı kabul ederek buraya geldik. Adeta milletle aramızda bir mukaveleli zimniye akdettik. Bile bile kabul ettiğimiz halde bugün fazla tahsisat istemeye neden lüzum gösterelim.”

³⁷ Çalık, a.g.e., s. 65.

³⁸ “Anayasa’nın 36’ncı maddesi gereğince, Meclisin toplu olmadığı zamanlarda devleti tehlikeden korumak veya genel güvenliği devam ettirebilmek için çok önemli bir gerek varsa ve Meclis’i toplamaya zaman da yoksa iktidarda bulunan hükümetler kanun gücünde kararlar alıp uygulayabilirler ise de, bu şartlara uymayan ve Meclis’te tedkik edilmekte olan 441 kararnamenin mevcut olduğu anlaşılmalıdır. Bunların usule göre birer birer tedkiki yıllar alır. Meclis kararı olmadan uygulanmaları da hem Anayasa’ya aykırı olur hem de (vergi kararnamelerinde olduğu gibi) ileride bunlar red olunursa red tarihine kadar uygulanmak, ondan sonra da uygulanmamak gibi bir adaletsizlik doğurur. Bu sebeple bu 441 kararnamenin özel bir komisyona verilerek Anayasa’ya aykırı olanların derhal reddi ve geri kalanların da acele kaydı ile Mecliste müzakere edilmesi lüzumunun teklif ederiz” (Çalık, a.g.e., s. 66-67.)

ay kadar toplarını Fındıklı Sarayına çevirmiş işgal donanmasının tehdidi altında çalışmalarını sürdürmüştür. İşgal kuvvetleri Meclis-i Mebusân binasını kuşatıp zorla içeriye girmişler, Rauf Bey'i, Kara Vasıf Bey'i ve diğer bazı milletvekillerini tutuklamışlardı. Tutuklanan mebuslar Malta'ya sürgüne gönderildiler³⁹. Ahmet Rifat Bey o günlerde yaşadıklarını şu şekilde anlatmıştır:

“İstanbul limanında, Harem ile Fındıklı sarayı önünde, toplarını İstanbul'a çevirmiş ecnebi dritnotları dolu. Bir gün Erzurum Mebus Celalettin Arif Bey'den, İngilizler tarafından meclisin basılacağını ve tedbirli olmamız gerektiğini işittim. Beş gün sonra idi. Pangaltı'da sinema yanında bir evde pansiyoner idim. Sabahleyin kalktım. Gördüm ki caddeden bir hayli İngiliz askeri geçmekte. Köşe başları süngü takmış (...) nöbetçilerle dolu. Evden çıktım, (Fındıklıda) Meclis'e vardım. Kimseler yok. Beyazıt'ta Harbiye Nezaretine gittim. Kapıda ecnebi nöbetçiler; bina işgal altında. Sonra bütün resmi dairelerin kontrol altında olduğunu öğrendim. Mağazaların çoğu kapanmıştı. Gayri ihtiyari sokaklarda gezdim. Fatih'e kadar gitmiştim. Fatih'in türbesini ziyaret ettim. O mübarek adamın huzurunda işgali ve memleketin durumunu düşündüm; gözlerim yaşardı. Şişli'ye döndüm. Kafkas birahanesine birader (M. Asım Çalıka) gelirdi. Onu görmek istedim. Birahanedekiler benden, her tarafı gezdiğim için, havadis istediler. İngilizlerin, Şehzadebaşı'ndaki karakolumuzu işgal sırasında askerlerimizi yataklarında öldürdüklerini işittiğimi ve diğer işgalleri anlattım. Oradan tekrar Meclis'e gittim. Yeni bir hükümet iktidara gelmiş. Meclisin fesh olduğunu (kapatıldığını) bildirdiler. Arkasından tutuklamalar başladı. Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf Beyler hapsedildi. Ermeniler, ömrü içinde Suriye'yi bile bilmeyen bir adama: “Babamı Umman'da öldürdü” diyor, hapsettiriyorlardı. Galata'da, Beyoğlu'nda oteller hapisane oldu. Ermenilerden başka, birçok Türk de casusluk, hafiyelik yaptılar. Ben de aşağı yukarı her gece yattığım yeri değiştirerek kısa bir süre İstanbul'da kaldım, sonra bir gün, milletvekillerinden Bahri, Ahmet Hilmi ve Şükrü Beylerle beraber gizlice İnebolu vapuruna atlayarak Mudanya'ya çıktım.”⁴⁰

Daha sonra buradan hareketle Ahmet Rifat Bey ve arkadaşları Kayseri'ye ulaşmayı başarmışlardır.

Öte yandan artık Meclis-i Mebusân'ın faaliyette bulunabilme ihtimali kalmamıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de yayınladığı bir genelge ile Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin açılacağını ve yeni seçimler yapılması gerektiğini bütün yurda duyurdu. Yeni seçilecek mebusların yanında Meclis-i Mebusân'da görev yapan milletvekilleri de isterlerse Ankara'ya gelerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılabileceklerdi. TBMM, 23 Nisan 1920 tarihinde açılmış olmasına rağmen bazı seçim bölgelerinde seçimler tamamlanamamış, Meclis-i Mebusân milletvekillerinin çoğu da Ankara'daki Meclis'e henüz katılamamıştı. 9 Mayıs 1920'de

³⁹ Özgül, a.g.e., s. 127-128, Demirel, a.g.e., s. 70-71.

⁴⁰ Çalıka, a.g.e., s. 67.

Meclis'te yapılan gizli toplantıda o tarihe kadar Ankara'ya gelmemiş Meclis-i Mebusân milletvekillerinin TBMM'ye katılabilmelerine ilişkin esaslar ele alınmıştır. Netice olarak Celal (Bayar) Bey'in teklifiyle Meclis-i Mebusân üyelerinin Heyet-i Vekile ile irtibatlarından sonra, yine Heyet-i Vekile tarafından Meclis'e takdim edilerek göreve başlamaları uygun görülmüştür. 2 Haziran tarihinden itibaren de bahsi geçen mebuslar TBMM'ye takdim edilmeye başlanmıştır. Ahmet Rifat Bey de 31 Temmuz 1920'de TBMM'ye arz edilerek 272 sicil numarasıyla Kayseri mebusu olarak Birinci Meclis'te yerini almıştır⁴¹.

3. TBMM'deki Faaliyetleri

Ahmet Rifat Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldıktan sonra Mecliste Defter-i Hâkanî (Tapu-Kadastro), Bütçe ve Sayıştay komisyonlarında çalıştı. İkinci ve üçüncü yasama yıllarında ise Defter-i Hâkanî Komisyonu'nun Başkanlığını yaptı⁴². Genel olarak bakıldığında Ahmet Rifat Bey, 23 Nisan 1920-28 Şubat 1921 tarihli birinci ve 1 Mart 1921-28 Şubat 1922 tarihli ikinci yasama dönemlerinde Meclis'teki çalışmalarında çok faal görünmemektedir. Tarihin hızla aktığı bu yıllarda cephelelerde önemli gelişmeler meydana gelmiş, bir taraftan iç isyanlar önemli ölçüde bastırılmış peşi sıra Kuvayı Milliye teşkilatından düzenli orduya geçilmişti. Ayrıca TBMM'nin çıkardığı kanun ve kararlarla TBMM Hükümeti rejiminin temellerinin atıldığı zamanlardı. Birinci yasama yılında dört defa söz alan Ahmet Rifat Bey, 8 Şubat 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi görüşülürken Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa'ya hitaben Rusya'daki esirler için herhangi bir teşebbüs olup olmadığını sormuştu. Paşa da kendisine eldeki imkânlar çerçevesinde bazı teşebbüslerde bulunduğu uzun uzadıya izah etmiştir⁴³. 14 Şubat 1921 tarihli oturumda Nafia Vekâleti'nin bütçesi müzakere edilmişti. Bu toplantıda söz alan Rifat Bey, yapılan ve yapılacak işlerin daha açık bir şekilde izah edilmesini ve Meclis'in bilgilendirilmesini istemiştir⁴⁴. Ahmet Rifat Bey, Dâhiliye Vekâleti'nin 22 Şubat 1921'de yapılan bütçe görüşmelerinde de söz alarak, diğer bazı milletvekillerinin şikâyet ettiği gibi yerel idarecilerden bazılarının, ahaldiden zorla yardım topladıklarından bahsetmişti. Kayseri örneğini Dâhiliye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey'e iletmış ve Adnan Bey de gerekli denetlemeler yapıldıktan sonra neticenin kendisine bildirileceğini söylemiştir⁴⁵. Birinci yasama yılında en son olarak 26 Şubat 1921 tarihli Adliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde söz almış ve yine açık olmanın gereğini belirterek, Vekâletçe yapılan kanunun anlaşılmadığından şikâyet etmiştir⁴⁶. Zaten bu oturumdan iki gün sonra da Meclis'in birinci yasama yılı sona ermiştir.

Ahmet Rifat Bey'in, 1 Mart 1921 tarihinde başlayan TBMM'nin ikinci yasama yılı görüşmelerinde üç kez kayıtlara geçtiği görünmektedir. İki defa söz almış ve bir önerge vermiştir. 7 Mart 1921'de üç arkadaşı (Kayseri Mebusu Sabit Bey, Yozgat mebusu Bahri

⁴¹ Demirel, a.g.e., s. 74-76.

⁴² Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt: III, Ankara 1995, s. 642.

⁴³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 8, Birleşim 147, s. 135-136.

⁴⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 8, Birleşim 150, s. 227.

⁴⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 8, Birleşim 155, s. 371.

⁴⁶ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 8, Birleşim 157, s. 456.

Bey ve Çankırı Mebusu Yusuf Ziya Bey) ile birlikte bir kanunun düzenlemesiyle ilgili Meclis Başkanlığına teklifte bulunmuşlardı. Bayezid Mebusu Dr. Refik (Saydam) Bey ve arkadaşlarının düzenlenmesini istedikleri kanun, Nisâb-ı Müzâkere Kanunu (Görüşme Yetersayısı Kanunu) idi⁴⁷. TBMM açıldığından beri tartışma konusu olan bu Kanun, 20 Eylül 1920'de kabul edilmiş ama tartışmalar bir türlü gündemden düşmemiştir⁴⁸. Kanun hazır düzenlenecek iken daha kullanışlı olması için bazı milletvekilleri sürece katkıda bulunmak istemişlerdi. Aynı şekilde Ahmet Rifat Bey ve arkadaşları bu düzenleme yapılırken Kanun-ı Esasi'nin de dikkate alınarak özel komisyonda görüşülmesini teklif etmişlerdi. Netice olarak Refik Bey ve arkadaşlarının kanunda yapılmasını istedikleri düzenleme ret olundu. Dolayısıyla Ahmet Rifat Bey ve arkadaşlarının teklifi de sonuçsuz kaldı.

Rifat Bey, Malta'da sürgünde bulunan eski Meclis üyesi arkadaşlarına para yardımı yapıp yapılmadığını sorduğuna dair⁴⁹ anılarında geçen ifadeler bulunmaktadır; ancak Meclis tutanaklarında böyle bir kayda rastlanmamıştır.

23 Mart- 1 Nisan 1921 tarihleri arasında gerçekleşen İkinci İnönü Savaşı'nın Türk Kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlandığı günlerin ardından Ahmet Rifat Bey, Meclis'e bir önerge sundu. Bu önerge İkinci İnönü Savaşı esnasında Yunanlıların muhtelif köy ve kasabalarda yaptıkları insanlık dışı vahşetlerin fotoğraflarının çekilerek ülkedeki yabancılara gösterilmesi ve neşredilmesi hakkındaydı⁵⁰. Benzer bir teklif Bolu Mebusu Dr. Fuat (Umay) Bey'den de gelmişti⁵¹. Bu önergeler Meclis'te yapılan konuşmalar neticesinde reddedildi, çünkü bu hususta hem ordunun hem de hükümetin tekliflerden önce gerekeni yaptığı anlaşılmıştı.

25 Nisan 1921 tarihinde gerçekleşen oturumda, ordu maaşları ile seferberlik ve cephe zamlarının tesviyesi kanunu görüşülürken pek çok mebus gibi Ahmet Rifat Bey de söz almıştır. Daha önce de yakındığı gibi, kanun maddesinin kendince yeteri kadar açık olmadığını söylemiştir⁵².

Diğer taraftan 10 Temmuz 1921 ile 24 Temmuz 1921 arasında cereyan eden Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Türk Ordusu ciddi bir yenilgi almıştı. Afyon, Eskişehir ve Kütahya Yunanlıların eline geçince, Meclis'te TBMM'nin Kayseri'ye taşınması gündeme geldi. Yapılan görüşmelerden sonra taşınmak için hemen harekete geçildi. Kayseri'de gerekli organizasyonu gerçekleştirmek üzere beş mebus görevlendirildi. TBMM tarafından ve Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla çıkan 24 Temmuz 1921 tarihli

⁴⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 9, Birleşim 4, s. 41-42.

⁴⁸ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 2015, s. 176-181.

⁴⁹ "...TBMM'ye katıldıktan sonra Rifat Bey, İngilizler tarafından yakalanarak Malta'ya sürülen eski Meclis-i Mebusan arkadaşlarını unutmamış. TBMM'nin 17 Mart 1921 tarihli gizli oturumunda Malta'da sürgün bulunan eski Meclis üyelerine para yardımı yapılmakta olup olmadığını sormuş. Başkan (Mustafa Kemal Paşa) genel olarak milletvekillerine verilmekte olduğu yanıtı vermiştir." (Çalika, a.g.e, s. 68).

⁵⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 9, Birleşim 17, s. 382-384. "Riyaseti Celileye İkinci İnönü Meydan Harbine müsadif bulunan kur'a ve kasabatta Yunanlıların her türlü ahkâmı diveliye ve insaniyeye muhalif olarak irtikâp ve tatbik etikleri mezalim ve fecayiini, memleketimizde bulunan ve kendilerine müracaat mümkün olan ecanibin davet ve irasini ve Meclisten müntehap heyetler; izamiyle fotoğraflarının alınması ve bu baptaki meşhudatı nâtk yazılacak eserin muhtelif lisanlara tercüme ettirilerek neşir ve tevzi ettirilmesini arz ve teklif eyerim."

⁵¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 9, Birleşim 17, s. 382-384.

⁵² Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 10, Birleşim 25, s. 105.

belge⁵³ ile görevlendirilen ve aralarında Kayseri Mebusu Ahmet Rifat Bey'in de bulunduğu milletvekillerine gerekli kolaylığın gösterilmesi isteniyordu⁵⁴. Ahmet Rifat Bey ve arkadaşları Kayseri'ye giderek gerekli çalışmaları yapmışlar, ancak bilindiği üzere daha sonra bu girişimden vazgeçilmiştir.

Birinci Meclis'in üçüncü yasama yılına (1 Mart 1922-28 Şubat 1923) gelindiğinde Ahmet Rifat Bey'in daha faal olduğu görülmektedir. Çünkü bu yasama yılında hiç beklenmedik bir şekilde Adalet Vekili olarak seçilecektir.

3.1. Birinci Grup'un Kurulması

Birinci Türkiye Büyük Meclisi, Millî Mücadele yıllarında faaliyette bulunduğu için olağanüstü yetkilere sahipti. Kuvvetler birliği esasına dayanan dolayısıyla yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde tutan kurucu bir meclistir. Bütün güç Meclis'in uhdesinde temerküz etmiştir. Dolayısıyla hükümet işlerini, Meclis'ten seçilmiş bir heyet yürütecek ve Meclis Başkanı, bu heyetin yani Heyet-i Vekile'nin de başkanlığını yürütecekti. Derhal çalışmalara başlanmış, Meclis Layiha Komisyonu'nun hazırladığı ve Meclis tarafından kabul gören kanunla, vekillerin (bakanların) Meclis üyeleri arasından salt çoğunlukla⁵⁵ seçilmesi prensibi 2 Mayıs 1920'de karara bağlanmıştı. Kanunun kabulünün ardından 3-4 Mayıs 1920 tarihlerinde ilk Heyet-i Vekile teker teker seçilerek oluşturuldu⁵⁶. Bu kanun yürürlükte olduğu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın beraber çalışmayı istemediği bazı mebusların vekil (bakan) seçilmeleri üzerine, 4 Kasım 1920'de İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun'da değişiklik yapılmıştır. Buna göre; vekillerin Meclis üyeleri arasından salt çoğunlukla seçilmesi prensibinden vazgeçilerek, vekillerin Meclis Başkanı'nın göstereceği adaylar arasından seçilmesi usulüne geçildi. Bu yöntem, daha sonra Meclis içinde temel çatışma konularından birini oluşturacaktı. Mebusların bir kısmı bu değişikliğin Meclis'in yetkilerinin sınırlandırılması olarak değerlendirmişler ve bu yönetime muhalefet etmeye başlamışlardır⁵⁷.

20 Ocak 1921'de kabul edilen ve 1921 Anayasası olarak da bilinen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile devlet yapısını belirleme ve meclisin hükümet etme şekli ortaya konmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dokuzuncu maddesi TBMM Başkanı'na çok önemli yetkiler veriyordu⁵⁸. Yeni Anayasa'nın verdiği bu yetkiler ile Mustafa Kemal Paşa hem yasamanın hem de yürütmenin başı olduğundan daha da güçlü bir lider olarak öne

⁵³ “Kayseri’de toplanması kararlaştırılan Türkiye Büyük Millet Meclisi için gerekli organizasyonu yapmak, Meclis müzakere salonu, sekretaryası ve sair ihtiyaçlar için gerekli tedbir ve hazırlıkları tamamlamak üzere, Büyük Millet Meclisi üyelerinden Konya mebus Hacı Bekir Efendi, Kayseri mebus Rifat, Yozgat milletvekili Feyyaz Âli, Muş milletvekili Mahmut Sait, Kütahya milletvekili Haydar beyefendiler Meclis Divan Başkanlığına seçilmiş ve görevlendirilmiş olduklarından, bu kurulun şahsi seyahat, girişim ve hazırlık ve başvurularını kolaylaştırmak hususunda bütün askeri ve sivil görevlilerin her surette yardım etmeleri gerektiğini gösterir belgedir.” (Çalika, a.g.e., s. 82-83.)

⁵⁴ Çalika, a.g.e., s. 82-83.

⁵⁵ Salt çoğunluk: Bir oylamada, katılanların yarısından bir fazlasıyla elde edilen çoğunluk.

⁵⁶ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul 2014, s. 103-105.

⁵⁷ Demirel, a.g.e., s. 105.

⁵⁸ Bu madde ile TBMM Başkanı, Meclis adına imza koyma ve Vekiller'in kararlarını onaylama yetkisine sahip oluyordu. Ayrıca Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) içlerinden birini reis olarak seçeceklerdi. Fakat yine de Meclis Başkanı aynı zamanda Heyet-i Vekile'nin de tabii reisi olacaktı.

çıkacaktır. İlerleyen süreçte Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te işlemlerin daha hızlı gerçekleşebilmesi için önemli bir adım attı. Kendisine yakın gördüğü mebuslarla görüşerek, Sivas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Meclis Grubunu yani Birinci Grup'u oluşturdu. 10 Mayıs 1921 tarihinde kurulan Birinci Grubun genel kurulunda Mustafa Kemal Paşa grup başkanlığına seçildi. Bir tür parti disipliniyle hareket etmek üzere kurulan grubun programı; Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi ve Devlet teşkilatının Anayasa sınırları içinde peyderpey oluşturulması şeklinde belirlenmişti⁵⁹. Birinci Grubun kurucuları arasında Ahmet Rifat Bey de göze çarpıyordu⁶⁰.

10-11 Mayıs 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında, Darümuallimin Konferans Salonu'nda toplanan Grup, aralarında yaptığı gizli oylama neticesinde, Ahmet Rifat Bey 61 oyla yönetim kuruluna seçilmişti⁶¹. Seçimin akabinde Sandık Emini olarak yönetim kurulu üyeleri arasındaki yerini almıştır⁶². Bu vazifesini Kasım 1921'e kadar devam ettirmiş sonrasında da istifa etmiş olmalıdır. Zira Grubun nizamnamesinin 16. maddesine göre yönetim kurulu seçiminin altı ayda bir yenilenmesi öngörülmüştü. Zaten bu tarihte yeni Sandık Emini olarak İstanbul Mebusu Rıza Bey görülmektedir⁶³.

Öte yandan Birinci Grubun dışında kalan milletvekilleri bu duruma çok tepki gösterdiler. Çünkü programda belirtilen *Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi ve Devlet teşkilatının Anayasa sınırları içinde peyderpey oluşturulması* şeklindeki maddeler mebusların ortak hedefiydi. Zaten TBMM açıldığında Meclis'in bütün üyeleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi sayılmıştı⁶⁴. Grup dışında kalan mebuslardan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 12 Mayıs 1921'de bir önerge vererek Meclis içinde bulunan bütün milletvekillerinin, aynı esas gaye ile toplandıklarını söylemişti. 16 Mayıs'ta görüşülen bu önerge ile Hüseyin Avni Bey, bu grubun kurulması ile sanki diğer mebusların bu esas gayenin muhalifiymiş gibi bir izlenim meydana getirebileceğini ilave etmiştir. Yine bu yanlış anlama ihtimalini ortadan kaldırmak için de grubun esas maddesinin Meclis'te bir daha kabul edildikten sonra zaptın gazetelerde yayımlanmasını istemiştir⁶⁵.

⁵⁹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 2015, s. 220-221.

⁶⁰ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt: I, Ankara 1994, s. 303.

⁶¹ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İstanbul 2001, s. 60.

⁶² Ahmet Rifat Bey'in anılarında bu hususta bir kayıt bulunmamaktadır.

⁶³ Çoker, a.g.e., s. 297-298.

⁶⁴ Demirel, a.g.e., s. 222.

⁶⁵ Hüseyin Avni Bey'in konuşmasının bir bölümü şöyledir: "... 16 Mart 1336 tarihinde Hâkimiyeti Milliyemize fiilen vurulan darbe üzerine millet kudretini izhar etmiş ve salıflarız amalinin istihsalini temin için vekillerini izam edip Büyük Millet Meclisini vücuda getirdi. Meclisi Âli mezkûr esasatı gaye-i amal ittihaz edip bütün mevcudiyetiyle bu mukaddes gayenin istihsaline müttefikan çalışmaktadır. 11 Mayıs 1337 tarihinde intişar eden Hâkimiyeti Milliye Gazetesinde Büyük Millet Meclisi âzasından mühim bir kısmının Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk unvanı altında yeni bir grup teşkil ederek zirde muharrer madde-i esasiye program olarak kabul edildiği muharrerdir. Halbuki: Madde-i esasiye muhteviyatı arz ettiğim veçhile bütün milletin ve Meclisi Âli heyeti umumiyesinin kabul edip kendimize mukaddes gaye ittihaz etmiş ve rehberi hareketimizi bununla tâyin ederek çalışmakta bulunmuş olduğumu düsturu esastır. Buna rağmen bâzı arkadaşlarımız bu desatiri yalnız bir zümrenin gayesi olarak ilân eylemişlerdir ki, bununla Meclisi Âlide bu gaye-i mukaddeseye muhalif efkâr mevcudolduğu zehabını ve binnetice aramızda teşettüü

TBMM’de Birinci Grup’un kurulmasından itibaren Grup ile dışarda kalan milletvekilleri arasında bazı temel konularda sürekli tartışmalar yaşanmaya başladı. Tartışmalar özellikle Meclis’in üstünlüğü, vekil seçimlerinde Meclis başkanınca aday gösterilmesi, Başkumandanlık Kanunu’yla Başkumandana verilen olağanüstü yetkiler ve İstiklal Mahkemeleri hakkında idi. Ayrıca; Heyet-i Vekile’nin görev ve sorumlulukları, Meclis Başkanlık Divanı’nın tarafsızlığı ile temel hak ve özgürlüklerle ilgili meseleler de yine ana çatışma konularındandı⁶⁶. Aslında tartışmalar tek bir başlık altında toplanacak olsa bu başlık, Meclis üstünlüğü olurdu. Daha sonra kurulacak olan İkinci Grup’un da en önem verdiği konu bu idi; Meclis üzerinde hiçbir kuvveti tanımamak. Yani yapılacak işlerin muhakkak Meclis’te görüşülüp onayının alınması en çok önem verdikleri husustu.

3.2. İkinci Grup’un Kurulması

Birinci Grup dışında kalan milletvekilleri bir yılı aşkın bir süre müstakil hareket etmişler, bireysel faaliyetlerle netice almanın zorluğunu yaşayarak görmüşlerdi. Nihayet Temmuz 1922 tarihinde İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu yani İkinci Grup’u kurarak teşkilatlandılar. İkinci Grup’un lideri Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), 30 Nisan 1923’te *Tevhîd-i Efkâr* gazetesine bir demeç vermişti. Bu demeçte Grup’un kurucularının, kendisiyle birlikte Erzurum Mebusu Süleyman Necati (Güneri), Mersin Mebusu Selahattin (Köseoğlu), Sivas Mebusu Vasıf (Karakol), Canik Mebusu Emin (Geveci), Kastamonu Mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu) ve Kayseri Mebusu Rifat (Çalık) ile toplamda yedi kişi olduğunu belirtmiştir⁶⁷.

Daha önce de bahsedildiği gibi Meclis’te bazı hassas konularda temel görüş ayrılıkları vardı. Bununla birlikte İkinci Grup’un örgütlü bir şekilde kurulmasına karar vermede bir-iki sebep öne çıkmaktadır. En önemli sebep; Selamet-i Umumiye Komitesi adı verilen gizli bir yapı idi. Bu yapı Birinci Grup’tan bazı milletvekillerince oluşturulan ve Meclis içinde müzakere edilecek önemli konularda ön görüşme yapılarak daha çabuk netice alabilmek için kurdukları gizli bir oluşum idi. Bu gizli yapı sayesinde Birinci Grup, Meclis çoğunluğunu kontrol edebilecekti. Selamet-i Umumiye Komitesi, 1922 İlkbaharı başlarında faaliyete geçmiş ve çok geçmeden muhalif mebuslar tarafından varlığından haber alınmıştı⁶⁸. Konu, Kastamonu Mebusu Besim (Fazlıoğlu) Bey tarafından bir soru önergesi olarak Meclis gündemine getirilmiş ve 3 Nisan 1922 tarihli genel kurul toplantısında görüşülmüştür⁶⁹.

---

efkâr bulunduğu zu'munu yâr ve ağıyara verebilecek bir şekil meydana gelmiştir. Bu gibi telâkkilere mahal bırakılmamak için gayeî aslimizi teşkil eden maddeî esasiye muhteviyatının Heyeti ümumiyece bir daha kabul buyurularak buna ait zaptın gazetelerle aynen neşrinin tahtı karara alınmasını teklif eylerim.” (Bkz.: *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C.10, Birleşim 34, s. 296; İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Ankara 1997, s. 181-182.)

⁶⁶ Ahmet Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul 2014, s. 117-125.

⁶⁷ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 2015, s. 380-381.

⁶⁸ Ahmet Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul 2014, s. 126-131.

⁶⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 18, Birleşim 19, s. 484-485. “*Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine (Selâmeti Umumiye Komitesi) namıyla bir cemiyetin teşekkülü sahih midir; maksat ve mesele nedir? Dahiliye Vekilinden şifâhen sual ediyorum.*” Kastamonu Mebusu Besim.

İkinci Grup'un kurulmasında diğer bir sebep ise Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisi veren ve daha önce 5 Ağustos 1921'de geçici olarak verilmiş olan Başkumandanlık Kanunu'nun üçüncü kez uzatılması ile ilgiliydi. Daha önce bir kez uzatılan ve Meclis'in yetkilerini kullanma hakkı gibi olağanüstü yetkiyi içinde barındıran bu Kanunun tekrar uzatılmak istenmesi tartışmaları alevlendirmişti. Bazı milletvekilleri, TBMM'nin yetkilerinin bir kişiye devrolunmasına baştan beri karşıydılar. Daha doğrusu başkumandanlığa değil, Kanunun ikinci maddesine yani Meclis'in yetkilerinin bir kişi üzerine toplanmasına karşıydılar. 4 Mayıs 1922'de yapılmaya başlanan üçüncü uzatma görüşmeleri, önekilere nazaran daha şiddetli tartışmalara sahne oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın katılmadığı bu toplantıda, uzun münakaşalardan sonra yapılan oylamada kanun Meclisten geçmemişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa meseleyi ele almak üzere 6 Mayıs 1922'de gizli bir oturum yapılmasını istedi. İkinci Grup'un önde gelen milletvekillerinden Mersin Mebusu Selahattin (Köseoğlu) Bey'in hatıralarında anlattığı gibi, 6 Mayıs sabahından itibaren oturum çok gergin başlamıştı⁷⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı sert konuşmanın⁷¹ ardından 6 Mayıs 1922'de Başkumandanlık Kanunu tekrar üç ay uzatıldı⁷². O gün içinde meydana gelen gelişmeler, özellikle muhalif milletvekilleri için İkinci Grup'un kurulması ihtiyacını ortaya koymuştu.

İkinci Grup'un kurulmasından itibaren muhalifler, Meclis'te daha etkin olmaya başlamışlar ve karşı çıktıkları uygulamaların bazılarında kendi görüşleri doğrultusunda başarılı netice almışlardır. 8 Temmuz 1922'deki oturumda, İkinci Grup milletvekillerinin Meclis'te artık daha etkili yasama faaliyetinde buldukları görülmektedir. Neticede önceden beri karşı çıktıkları bakan seçiminde aday gösterme yöntemi kaldırılmış ve daha önce olduğu gibi doğrudan bakan seçimi esasına geri dönmüştür. Kanun, yapılan oylamada 14 çekimsiz ve 46 karşı oya karşı 124 oyla kabul edilmiştir⁷³. Bu arada aynı

⁷⁰ Ahmet Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2017, s. 255. "... 6 Mayıs'ta mecliste sabahın erken vaktinden itibaren bazı fevkalade tedbirler görülmüştür. Meclisin etrafında ve karşısındaki bahçede muhtelif noktalarda ve meclis kapılarında müsellaah Giresunlular milli kıyafetleriyle görülmekte ve meclis koridorlarında bazı zabitan dolaşmakta, mebusânın asabına tesir icra edilmek istendiği zamanı hatıra gelmekte idi..."

⁷¹ "... Meclisi kendisinin kurduğunu, azasına kendi salahiyet-i fevkalade verdirdiğini, nasıl olup da kendisine başkumandanlık verenlerin bu salahiyeti almaya lüzum gördüklerini, vermeseler de kullanacağını sarih surette ifade ve izhar etti ve bilâhare bu noktadaki bir cümleyi tashih için kapalı bir cümle söyledi..." (Demirel, a.g.e., s. 258). Mustafa Kemal Paşa gizli oturumda yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "... Bu münasebette deminki mütalâama bir cümle ilâve etmek istiyorum. Başkumandanlığın muhafazası ve idamesi o kadar çok lüzumlu demiştim ki bunu bırakmam demiştim. Yani Meclisi Âliniz bu lüzumu behemahal anlamıştır ve bana bırakmaz..." T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.III, Devre I, İçtima III, 6 Mayıs 1338 (1922), s. 345.

⁷² "... Kendilerine Selâmet-i Umumiye Komitesi ismini verdikleri işitilen bazı mebusların müzakere salonu kapılarında ahz-ı mevki eyledikleri görüldü. Meclisin dışından ve içinden alınan tertibat ve beyanat sonunda 177 reyî muvafıkla kanun temdit olundu..."

... Bu şekildeki mübarezenin ve meclisin şeref ve haysiyetine karşı ağır söz kullanılmasının mukabili biraz sonra belirdi. Mebusların hissi teyakkuz ve takdiri değişti. Aralarında toplanmaya, kanaatlerine muvafık gelmeyen hususta müttehiden oy vermeye ve bir amir hareket eden birinci fırkaya mukabi l bir grup teşkiline hazırlık başladı. İkinci grubun manevi temeli bugün atıldı..." (Demirel, a.g.e., s. 255-258).

⁷³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 21, Birleşim 70, s. 318-338. Daha öncesinde 18 Haziran 1922 tarihinde Kayseri Mebusu Sabit (Gözüğeçgel) Bey, aralarında Ahmet Rifat Bey'in de olduğu altı arkadaşıyla beraber bu konu hakkında önerge vererek; "Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyetine dair kanun lâyihasının hemen müzakere

kanunla, ayrı bir Heyet-i Vekile Reisinin Meclis tarafından doğrudan seçilmesi esası getirilerek kuvvetler ayrılığına yönelik önemli bir adım atılmıştır. Bu gelişmelerden ardından İkinci Grup'un üye sayısı 35'e ulaştınca, 16 Temmuz 1922'de üç maddelik bir programı kabul ettiler. Birinci maddesinde meclisteki bütün mebusların üzerinde görüş birliği içinde bulunduğu Misak-ı Milli çerçevesinde milli birlik ve bağımsızlığa ulaşmak amaçlanırken, ikinci maddede mevcut kanunların milli egemenlik ilkesine göre değiştirilmesi veya düzeltilmesi öngörülmüştür. Üçüncü olarak da temel hak ve özgürlükler konusundaki hassasiyet ifade edilerek; bireylerin hukukunun saygınlığı ve dokunulmazlığı maddesi programa girmiştir⁷⁴.

3.3. Adliye Vekili Ahmet Rifat Bey

Yeni kanunun kabulüyle aday gösterme yöntemi iptal edilerek vekiller istifa etmişler ve ardından bütün vekillikler için yeniden seçim yapılmıştır. Vekil seçiminde aday gösterme sistemi kaldırıldıktan sonra, muhalif milletvekilleri daha önce Meclis'te yaptıkları engellemelerden de vazgeçmişlerdi. Dolayısıyla vekil seçimlerinde sonuç alınması kolaylaşmıştı. Heyet-i Vekile Reisinin Meclis tarafından doğrudan seçilmesi esası getirilip kanun kabul edildikten sonra ismi üzerinde ittifak edilen Rauf (Orbay) Bey, Heyet-i Vekile Reisi (bir nevi başbakanlık) olarak seçildi. Seçimler sonucunda Adliye Vekâleti haricinde ilk turda seçimler tamamlanmış ve diğer vekiller belli olmuştu. Adliye Vekilliğine Celalettin Arif Bey seçilmiş olmasına rağmen kendisi Roma'da diplomatik temsilci olarak görev yapmaktaydı. Kendisi bu görevi kabul edemeyeceğini bildirince yeniden seçim yapılması gereği ortaya çıktı. 16 Ağustos 1922'de yapılan Adliye Vekilliği seçiminde İkinci Grup'un aday olan Kayseri Mebusu Ahmet Rifat Bey, 162 oydan 66 oy, Birinci Grup'un adayları Karahisar-ı Şarkî Mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi ise 58 oy almıştı. Hiçbir mebus salt çoğunluğu sağlayamayınca aynı gün ikinci kez yapılan turda bu defa 165 kişiden 83 oy alıp gerekli çoğunluğu sağlayan Ahmet Rifat Bey Adliye Vekili seçilmiştir⁷⁵.

Kendisi İkinci Grup mebusu olmasına rağmen Birinci Grup üyelerinden de oy almayı başaran Ahmet Rifat Bey, kabinede İkinci Grup'un tek temsilcisi olarak Adliye Vekili seçilmiştir. Ayrıca kendisi Birinci Meclis'in son Adliye Vekili olmuştur denilebilir⁷⁶. Ahmet Rifat Bey, İkinci Grup'ta yer almasına rağmen diğer milletvekilleri ile kurmuş olduğu iyi ilişkiler sayesinde 16 Ağustos 1922 tarihinde Adalet Bakanı olmuştu. Kendisi anılarındaki 13 Ağustos 1936 tarihli günlüğünde bu durumu şöyle anlatmıştır: “*On üç sene önce bugün Büyük Millet Meclisi çoğunluk oyu ile Adalet Vekili (Adalet Bakanı) seçilmiştim. İkinci Gruptan oy verenler olduğu gibi, Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat*

edilmesini” istemişler ve yeterli destek alamamışlardı (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, c. 20, Birleşim 57, s. 490).

⁷⁴ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul 2014, s. 134-140.

⁷⁵ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 2015, s. 420-425.

⁷⁶ Birinci Meclis'te toplamda on isim adalet bakanı olarak görev yapmıştır. Bunlar sırasıyla: *Celâlettin Arif Bey (Erzurum)*, üç günlük bir süre için *Abdülkadir Kemali Bey (Kastamonu)*, *Zekâi Bey (Adana)*, *Muhtar Bey (İstanbul)*, *Yusuf Kemal Bey (Kastamonu)*, *Hafız Mehmet Bey (Trabzon)*, *Refik Şevket Bey (Saruhan)*, tekrar *Celâlettin Arif Bey (Erzurum)* (Seçilmiş olmasına rağmen görevi kabul etmemiştir.), *Behçet Bey (Çankırı)*, *Rifat Bey (Kayseri)* ve *İsmail Safa Bey (Mersin)* (İsmail Safa Bey, Rifat Bey'in izin almasından dolayı Heyet-i Vekilece 11 Nisan 1923'de atanmıştır, zaten beş gün sonra Meclis kapanmıştır.) (Çoker, a.g.e., s. 818-828).

(Bozkurt) beyler gibi bazı Birinci Grup mensuplarının da oylarını almıştım.⁷⁷” Adana milletvekillerinden Damar (Arıkoğlu) Bey de hatıralarında bu durumu teyit etmektedir⁷⁸. Meclis'te iki zıt grup olmasına rağmen her iki grubun üyeleri oturumlarda kıyasıya mücadele ediyorlar fakat bunu Meclis dışına taşıyor ve birbirlerine centilmence davranıyorlardı. Yine Damar (Arıkoğlu) Bey hatıralarında bunu överek anlatmaktadır⁷⁹:

“...O vakit Birinci ve İkinci Grup üyeleri Meclis'te tartışmalarını sert yapmakla beraber, dışarı çıktıkları zaman her şey, her söz Meclis'te kalır, birbirleri ile gayet dostane arkadaşlıklarına devam ederlerdi. Bir küçük misal vereyim: Kayseri milletvekillerinden ikisi (Ahmet Hilmi ve Sabit Beyler) Birinci Grup'tan, (Rifat ve Osman Beyler de) İkinci Grup'tan idi. Bir evde otururlar ve bir sofrada yemek yerlerdi. Hiçbir vakit kin ve düşmanlık, kuru partizanlık mevcut değildi. Hücumlar sert olur, fakat tartışmalar Meclis'in dışına çıkmazdı...”

Diğer taraftan seçim sonrasında TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Kayseri mebusu Rifat Bey'e gönderdiği 16 Ağustos 1922 tarihli yazı ile kendisine Adalet Bakanı olduğunu bildirerek başarılar dilemiştir⁸⁰.

12 Temmuz 1922'de Rauf Bey'in başbakan olduğu yeni kabineye daha sonra Ahmet Rifat Bey de Adalet Bakanı olarak katılmış ve kabine şu isimlerden oluşmuştur:

- İcra Vekilleri Heyeti Reisi: Sivas Mebusu, Rauf (Orbay) Bey,
- Hariciye Vekili: Edirne Mebusu, İsmet (İnönü) Paşa,
- Maliye Vekili: Gümüşhane Mebusu, Hasan Fehmi (Ataç) Bey,
- Maarif Vekili: Adana Mebusu, İsmail Safa (Özler) Bey⁸¹,
- Nafia Vekili: İzmir Mebusu, Mahmut Esat (Bozkurt) Bey,
- Sihhiye Vekili: Sinop Mebusu, Rıza Nur Bey,
- Şer'iyeye Vekili: Konya Mebusu, Vehbi (Çelik) Bey,
- Müdafaa-i Milliye Vekili: Balıkesir Mebusu, Kazım (Özalp) Paşa,
- Adalet Vekili: Kayseri Mebusu, Rifat (Çalık) Bey,

⁷⁷ Çalık, a.g.e., s. 100.

⁷⁸ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul 1961, s. 286-287. “... 16 Ağustos 1922 tarihinde Celalettin Bey'in istifası ile açılan Adliye Vekâletine, Birinci Grup umumi toplantısında yapılan 32 yaşlarında Ali Sururi Efendiye Adliye Vekili adaylığına namzet gösterdi. Ali Sururi Efendi, sarıklı, zarif, sözü sohbeti yerinde, ülemalar arasında görünen bir zattı. İkinci Grup'un adayı da Kayseri Mebusu Rifat Çalıkaoğlu 35 yaşında hukukçu, az konuşur, kibar, yakışıklı, dostluğuna güvenilir, vicdanının emrettiği yolda yürümeyi kendine düstur itihaz eden bir insandı. Birinci Grup'tan da kendisi ile pek sıkı dostluk ve arkadaşlık eden samimi arkadaşlara da malikti. Akşamları sessiz sedasız birkaç kadeh parlatır, hoş sohbet, kimsenin kalbini karmaz, şuurlu bir gençti. Birinci Grup'un ilk teşkilinde idare heyetine intihab edilmişti, aynı zamanda grubun Sandık Eminliğini de yapmıştır. Rifat Beyin karşısında Birinci Grup'un namzedi Ali Sururi Efendi nedense hafif geldi, seçim gizli olduğundan Birinci Grup'tan birçok kimseler Rifat Beyi tercih ettiler, reylerin tasnifinde, Ali Sururi Efendinin kaybettiği Rifat Beyin çoğunlukla vekâleti kazandığı anlaşıldı. Mustafa Kemal Paşa da buna ses çıkarmadı. Rifat Bey ikinci seçime kadar Adliye Vekilliğini, Birinci Grup arkadaşları vekillerle gayet dürüst idare etti O devirde vekiller heyetinin kararı müttefikten verildi. İçlerinden birisi karara itiraz ederse, mesele meclisin hakemliğine arz edilirdi. Dokuz ay devam eden vekâlet müddetinde ise hiçbir mesele meclisin hakemliğine arz edilmemişti...”

⁷⁹ A.g.e., s. 282-283.

⁸⁰ Çalık, a.g.e., s. 101.

⁸¹ Kendisi Adana doğumlu olup Mersin mebusudur. Şevket Süreyya Aydemir sehven böyle kaydetmiş olmalıdır.

-Dahiliye Vekili: İstanbul Mebusu, Ali Fethi (Okyar) Bey⁸².

Ahmet Rifat Bey, 1922-1923 yılları arasında yaklaşık dokuz ay kadar Adalet Bakanlığı yapmıştır. Bakanlığı sürecinde kabinenin diğer bütün üyeleri Birinci Grup'tan olmasına rağmen onlarla uyum içinde çalışmıştır. Nitekim o vakit Heyet-i Vekile'nin kararları oybirliğiyle alınmaktaydı. Dolayısıyla içlerinden birisi bir karara karşı çıksa meselenin meclisin hakemliğine götürülmesi durumu vardı. O'nun Adliye Vekilliği süreci tam bir uyum ile devam etmiş ve hiçbir meselenin meclisin hakemliğine götürülmesine gerek kalmamıştır⁸³. Heyet-i Vekile içindeki bu ahenkli işleyiş çok mühim bir olayla başlamıştı. Adalet bakanı olduktan çok kısa bir süre sonra, içinde bulunduğu hükümetle sorumluluğunu paylaştığı olay; 26 Ağustos 1922'de başlayacak olan Büyük Taarruz'dur. Aynı zamanda Türk tarihinin en önemli zaferlerinden olan ve Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılıp başarıyla tamamlanan harekâtın arka planı hakkında da hatıralarında bahis vardır⁸⁴.

Ahmet Rifat Bey, bakan olmadan önce Meclis'te çok fazla aktif görünmemekle birlikte, Adalet Bakanı olduktan sonra bu durumun değiştiği anlaşılmaktadır. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*'nden elde edilen verilere göre, öncesinde yedi ve Bakan olduktan sonra da on yedi olmak üzere Birinci Meclis'te toplamda yirmi dört defa söz almıştır. Bakan olduktan sonraki konuşmalarının kapsamına bakıldığında daha ziyade hukuki meselelerle ilgili olduğu görülmektedir. 1 Ocak 1923 tarihli meclis görüşmelerinde, Lozan Konferansı hakkında Meclis'i bilgilendirmek için Ankara'ya gelen Trabzon Mebusu Hasan (Saka) Bey, Lozan görüşmelerinin tamamı hakkında uzun uzadıya açıklamalar yapmıştı. Bu açıklamaların bir kısmı adli konuları da içermekteydi. Hasan (Saka) Bey, İtilaf devletlerinin adli makamlar üzerindeki mevcut kapitülasyonları kaldıracaklarını ama bunun yerine Türk mahkemelerinde yabancı hâkimlerin görev yapmaları konusunda ısrarcı olduklarını izah etmişti⁸⁵. Daha sonra bu konu üzerine söz alan Ahmet Rifat Bey, sulh

⁸² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, C. III, İstanbul, 1999, s.84.

⁸³ Çalık, a.g.e., s. 105.

⁸⁴ Çalık, a.g.e., s. 105-106. Kendisi anılarından 13 Ağustos 1936 tarihli günlüğünde bu durumu şöyle anlatmıştır: "... On üç sene önce bugün Afyon Karahisar taarruzu başlamıştı. Taarruz kararı veren hükümet üyelerinden birisi de bendim. Ordumuz binbir zorlukla meydana getirilmiş, çok emekler sarf edilmiş, bir avuç Anadolu Türkünün varı, yoğu cepheye yığılmış idi..."

... Büyük taarruzun başladığı, milletvekillerinden bile saklanıyordu. Daha önce, bakan olduğum sırada tebrik ziyareti yapanlar arasında Ali Bey (Afyon), İhsan Bey (Cebelibereket), Ali Saib Bey (Cebelibereket), Kılıç Ali Bey (Antep) birlikte gelmişler, eğer savaşta başarısızlık olursa benim İkinci Grup adına hükümete girdiğim bir uğursuzluk sayılarak hakkımda fena muamele yapılacağını yarı ciddi, yarı latife tarzında söylemişlerdi. Taarruz hareketinde, sıkı bir top atışı üzerine hücumla kalkan piyadeler düşmanı takibe başladı. Sekizinci ve daha bir tümenenden haber alınmadı. Gece ve gündüz Bakanlar Kurulu toplantı halinde uykusuz, heyecan dolu günler yaşadık..."

⁸⁵ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt: II, Ankara 1995, s. 412. "...her millet kendi memleketinde sakin ecebilere hukuku dâvel ahkâmına tevfikan aynı hukuku vermiştir. Biz de onu veriyoruz. Fakat onlar bununla iktifa etmiyorlar. Çünkü onlar, zaten kendilerine verdiğimiz bu şeyi, İngiltere'nin Fransa'ya, Fransa'nın da diğer devletlere verdiği şeylerdir diyorlar. Adli vaziyette maalesef ehemmiyetli müşkilât karşısındayız. Kıymeti hukukîyesi olmayan eşkâr ve mütaalat dolayısıyla hakikatte adli kapitülasyonların Türkiye'ye hâkimiyeti aleyhine ve kendi müdahaleleriyle yine muahedat üzerine mahiyeti siyasilerini muhafaza emelinden ibaret bir teminatı adliye şeklinde bazı tekliflerde bulunmuşlardır. Bunların haddi asgarisi üzerinde fevkalâde musirdirler. O da Türkiye eski usul adli kapitülasyonları mülğadır. Fakat onun yerine kavanininizin ecanibe karşı tamamen ademi navakası noktai nazarından böyle bir teminatı lâzime verilmesi icabeder. Onun için böyle Türkiye mahkemelerine ecebî hükkâmından ki, muayyen bir iki yerde olacaktır gerek hukukî ve gerekse cezaî mahkemelere, yani kendi,

görüşmeleri sırasında Türk mahkemelerinde yabancı hâkimlerin görev yapmaları ve Türk kanunlarının çok geri kaldığı yönündeki iddiaları kesin bir dille reddederek mevcut adli kapitülasyonların bile daha az zararlı olduğunu savunmuştur⁸⁶. Yine konuşmasına devam ederken onların, mevcut kanunların 1300 yıl önce hocalar tarafından yapılan ve bugünün ihtiyaçlarına cevap vermeyen içtihatlar olduğu ithamına karşı, hukukçu kimliğiyle cevap vererek iddiaları çürütmüştür:

“... Orada söylenen şeyi de söyleyim bendeniz. Efendim, bir kere bütün kanunlarımız ahkâmı şeriyeden alınmış değildir. Fakat kavaidi umumiye ve hututu esasiye itibariyle diğer kanunlardan ayrı bir şey değildir. Elimizde bulunan ticaret, belediye ve ticareti bahriye, usulü muhakeme kanunu (Ceza Kanunu Avrupa'dan sesleri) sonra yine kendilerinin gerek Fransa (Kotsivilinde) olsun, gerek diğer memleketlerin ve hükümetlerin kanunu medenilerinde olsun, eğer hükümetlerin kanunu medenileri arasındaki fark ise bu her iki memlekette mevcut ve her memleketin muhtelif teamüllerinden muhtelif anânattan ve kanaatlardan toplayarak hepsinden bizim kanunu medenimizi vücuda getiriyor... ”⁸⁷.

Türk mahkemelerinde yabancı hâkimlerin bulunması talebinin kesinlikle kabul edilemeyeceğini savunan Ahmet Rifat Bey'in, mevcut kanunların güncellenmesiyle ilgili hemen çalışmalara başladığı *Tan*⁸⁸ gazetesine verdiği röportajdan anlaşılmaktadır. Kendisi

hizmeti adliyemize ecnebi hâkimler alarak bu hâkimlerin dahil olduğu Türkiye mahkemelerinde ecnebilerin davaları halledilecektir ve bunu istiyorlar. Bunun için ileriye sürdükleri yerler de Bursa, İzmir, İstanbul'dur. Bu üç yerde bu şekilde mahkemeler bulunacaktır. Bu mahkemeler münhasıran Türkiye'nin ecnebi hükkâm arasından, meselâ hukuku düvel enstitüsü gibi herhangi bir müessesenin göstereceği namzetler meyandan ecnebi hâkimler olarak mahkemelerde Türk hâkimleriyle beraber bunları bulundursunlar ve ecnebilerin alakadar oldukları deavii hukukiye ve cezaiyede bu üç mahkeme yani nevama muhtelit mahkeme, ecnebilerin davasına baksın, teklifindedir...”

⁸⁶ Çoker, a.g.e., s. 431. “... Efendim senelerin teamül ve tekasülü ile uhudu atika namıyla adli mahkemeler üzerinde mevcut kapitülasyonları kaldıracaklarını düveli müttefika teklif ediyor. Fakat onun yerine tadilen teklif ettikleri eski kapitülasyonlardan daha ağır olduğu tabii Heyeti Celilenizin manzuru âlileri oldu. Bunda Bursa, İzmir, İstanbul elhasıl üç yerde ekseriyeti hâkimi mecma usulü kabul edildiği vakit ekseriyeti ecnebilerden mürekkep Lahey'de müteşekkil beynelmilel mahkemenin tespit edeceği hâkimlerden istihdam edebileceğimizi teklif ediyorlar ve bu hâkimler yalnız dairei kazaları kendilerinin bulunduğu aynı şekildeki hâkimlerin dairei kazasında mahdud kalmayacak bilfarz Erzurum'da tevkif edilen bir ecnebi celbedildiği zaman 48 saat zarfında bu hâkimlerden birinin huzuruna girmek ve teslim etmek mecburiyetinde kalacağız. Soma bu hâkimler ecanibe karşı ahzı girift tevkif emri gibi bütün ecanip hakkındaki bu emirleri bu hâkimlere verecektir. Hâsılı bendeniz tetkik ettim. İkisini de mukayese ettim. Bilfarz eski kapitülasyonlardan daha ağır şekilde gördüm. Bilfarz eskiden dokuz saat buud ve mesafede konsoloshane mahkemesi bulunmayan bir ecnebi tebaasında herhangi bir şubece olursa olsun bizim mahkemelerimiz vaziyet eder, o işe bakarlar. Fakat bu vaziyete her nerede olursa olsun o adam o mahkemenin nezdine getirilecek. Halbuki istiklâlin en mühim şeyi olan hakkı kazamızı doğrudan doğruya ecanibe terk edeceğiz. Tabii bu şekilde kabili kabul değil. Sonra bizim mahkemelere karşı gördüğüm ve öğrendiğim doğrudan doğruya mantıkî çürüklüğünden ziyade sırf siyasi esbaptan dolayı müdahale etmek istiyorlar...”

⁸⁷ Çoker, a.g.e., s. 432.

⁸⁸ *Tan* Gazetesi; Birinci Meclis'te Trabzon mebusu olan Ali Şükrü Bey'in sahibi ve başyazarı olduğu ve İkinci Grup'un görüşlerini yaymak amacıyla neşredilen yayım organıdır. 19 Ocak 1923 tarihinde Ankara'da yayınlanmaya başlayan *Tan*, Cumartesi hariç haftada altı gün ve 4 sayfa olarak çıkmaktaydı. Toplamda 68 sayı çıkabilen gazete, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden kısa bir süre sonra 8 Nisan 1923'te yayım hayatını durdurmak zorunda kaldı (Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İstanbul 2017, s. 39-40). *Tan* koleksiyonu, İkinci Grup'un neleri savunup neleri kabul etmediğini günümüze yansıtan çok önemli vesikalardır.

mevcut kanunların o günün şartlarına uygun hale getirilmesi için İstanbul'da uzmanlardan oluşan komisyonlar kurdurduğunu, bu çalışmalarını incelediğini ve Meclis'e sunduğunu belirtmektedir. Bundan başka Mecelle'yi⁸⁹, yine o günün şartlarına uygun hale getirmek için de beşer kişiden oluşan yedi tane İhzâr-ı Kavânin Komisyonu oluşturmak üzere çalışmalara başladığını söylemiştir. Ayrıca aynı mülakatta, temyiz mahkemelerinin sayısının artırılması, mahkemeler ile adliye dairelerinin kontrol ve denetimleri ve Sükna⁹⁰ Kanunu hakkındaki düşüncelerini de ifade etmiştir⁹¹.

Kısa sayılabilecek bir zaman diliminde hükümette yer almasına rağmen, Büyük Taarruz ve sonrasında imzalanan Mudanya Ateşkes Anlaşması, saltanatın kaldırılması, Lozan görüşmelerinin meclis içi tartışmaları ve Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi gibi birçok tarihi olay Ahmet Rifat Bey'in adalet bakanı olduğu dönemde vuku bulmuştur. Bütün bu olup bitenlerin meclise yansımaları kimi zaman çok sert tartışmalar şeklinde olmuş, fakat kendisi muhalif kanadın Mebusu olsa da hükümetteki uyumun bozulmamasına gayret etmiştir.

Lozan görüşmelerinin başlamasından sonra iktidar ile muhalefet arasında derin görüş ayrılıkları baş göstermeye başlamıştır. Özellikle Misak-ı Milli'den tavizler konuları gündeme geldiğinde bu görüş ayrılıkları daha da alevleniyordu. Muhalefetin yayın organı olan Ali Şükrü Bey'in *Tan Gazetesi*, bu tartışmaları kamuoyunun gündemine taşıyordu. TBMM'de 1923 senesinin özellikle Şubat ve Mart ayları işte bu şiddetli tartışmalarla geçerken feci bir olay meydana geldi. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, 27 Mart günü aniden ortadan kaybolmuş ve 2 Nisan 1923'te cesedi bulunmuştu⁹². -Muhafız alayı komutanı Topal Osman ve adamları tarafından katledildiği anlaşılmışna rağmen cinayetin arka planı günümüze kadar müphem kalmıştır-. Bu olay TBMM üyelerinin morallerini bozmuş, aynı zamanda gerginliği de artırmıştı. Lâzistan Mebusu Necati (Memişoğlu) Efendi, 31 Mart 1923'te hükümetin meclise konuyla ilgili açıklama yapması için önerge verdi⁹³. Bu önerge üzerine söz alan Adalet Bakanı Ahmet Rifat Bey, soruşturmanın gizli olarak yürütüldüğü için bu aşamada bir açıklama yapılmasının doğru olmadığını ifade etmişti⁹⁴. Cinayetten sonra ortaya çıkan huzursuz ve olumsuz hava neticesinde Meclis, seçimi yenileme kararı aldı. Birinci Grup'un 1 Nisan 1923'te verdiği teklif, İkinci Grup ve bağımsızların destek vermesi sonucu oybirliğiyle kabul edilerek seçime gitme kararı alındı⁹⁵. Sadece Saruhan Mebusu Reşat (Kayalı) Bey seçime gidilmesine itiraz etmişti. Çünkü Ali Şükrü Bey cinayetin aydınlatılmadan seçime gidilmesinin yanlış olduğunu savunuyordu. Buna mukabil Adliye Vekili Ahmet Rifat Bey de seçimin yenilenmesine

⁸⁹ Asıl adı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye olup şer'î hukuku temel alan ve 1868-1876 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir komisyon tarafından oluşturulan hukuk metinleridir.

⁹⁰ Oturum hakkı, ikamet etme, iskân edilme gibi anlamlara gelmektedir.

⁹¹ Gazetedeki röportajın tam metin transkripsiyonu eklerde verilmiştir. (Bkz.: *Tan Gazetesi*, 1 Şubat 1923, No: 12.)

⁹² Demirel, a.g.e., s. 34-35.

⁹³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 28, Birleşim 14, s. 243. "Birkaç günden beri herkesin ve betahsis Meclisi Ali azasının zihin ve fikrini tehyic ve tahdiş eden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin esrarengiz bir surette gaybubeti müessifesi hakkında Hükümetin itilâatı nedir? Hepimiz birgünna yekdiğerini mükezzip malûmat işitmekteyiz. İşe bihakkin vazulyed olan Heyeti Vekilemizin hakikati mesele hususunda bizi tenvir ve tatmin etmeleri için resmen beyanatta bulummalarını teklif eylerim. Lâzistan Mebusu Mehmed Necati."

⁹⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 28, Birleşim 14, s. 243.

⁹⁵ Demirel, a.g.e., s. 35.

kabul oyu kullanmıştır. İkinci Grup'un hükümetteki tek temsilcisi olan adalet bakanının divan toplantısında kendi grubuna danışmadan seçim kararını imzalamasını, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey sahibi olduğu *Tanin* gazetesinde şiddetle eleştirmiş ve Ahmet Rifat Bey hakkında ağır yazılar yazmıştı⁹⁶.

Seçim kararı alındıktan sonra, Meclis'in son toplantısını yaptığı 16 Nisan 1923'ten bir gün önce yani 15 Nisan'da *Hıyanet-i Vataniye Kanunu*'nda önemli bir değişiklik yapıldı. Bu değişiklikle Birinci Grup haricinde herhangi bir siyasi oluşumun faaliyette bulunması ve Birinci Grup adaylarının rakipleri olarak seçimlere katılmaları imkânsız hale getirilmişti⁹⁷. O günlerin sıcak gündemi içinde İstanbul gazetelerinde İkinci Grup'un dağılacağıyla ilgili haber-yorumlar yapılmaya başlanmıştı. 13 Nisan 1923 tarihli *Vakit* gazetesi ve 15 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde İkinci Grup'un dağılmaya yüz tuttuğu ve Adliye Vekili Rifat Bey'in Birinci Grup'a geçtiğine dair haberler neşredilmişti. Fakat, 16 Nisan 1923 tarihli *İleri* gazetesi muhabirinin haberine göre Rifat Bey'in kendi ağzından "*Birinci Grup'a dahil olmadım. Suret-i kat'iyede tekzip ederim*" dediğini yazmış ve kendisiyle ilgili iddiaları boşa çıkarmıştır⁹⁸. Bununla birlikte, TBMM dağıldıktan sonra, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir kısım icra vekiliyle, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden bir seçim bürosu kurulmuş ve İkinci Grup'tan olmasına rağmen Adliye Vekili Rifat Bey de bu seçim komitesine alınmıştı⁹⁹. Mustafa Kemal Paşa bu kurulla beraber çalışarak aday listesini oluşturmuştur. Yeni Kayseri Milletvekilleri tespit edilirken Milletvekilleri Ahmet ve Sabit Beyler ve Mutasarrıf Muammer Bey'in, Ahmet Rifat Bey hakkında "*seçilme kabiliyeti yok*" vurgusu yapmış olmaları, özellikle Ahmet Hilmi (Kalaç) Bey'in bu şekildeki ifadesinin kendisinde büyük bir yıkıma sebep olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁰. Geçmişte Kayseri'de memleket için birçok ortak projede beraber

⁹⁶ Arkoğlu, a.g.e., s. 321-322.

⁹⁷ Demirel, a.g.e., s. 35.

⁹⁸ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 2015, s. 552; 554.

⁹⁹ Arkoğlu, a.g.e., s. 323; Çalika, a.g.e., s. 152; Demirel, a.g.e., s. 571.

¹⁰⁰ Çalika, a.g.e., s.152-153. Ahmet Rifat Bey, bu durumu anılarında şöyle anlatmaktadır: "...Milletvekili Halaçoğlu Ahmet Hilmi Bey ziyaretime geldi. Evde başka ziyaretçiler de vardı. Milletvekilliği ve seçim konularını görüştük. Çok yakınlık gösterdi. Bu Ahmet Hilmi Beyle İstanbul ve Ankara'da iyi arkadaşlık etmiştik. Hatta uzun süre aynı evde oturduk, yedik, içtik. Aramızız bozacak birşey olmamıştı.

Millet Meclisi birinci devrenin feshinde ben, Bakan olmam dolayısı ile Ankara'da kalmış, Ahmet Hilmi Bey Kayseri'ye gitmişti. Ben aynı zamanda, Atatürk'ün başkanlığındaki seçim bürosunda da üye idim. Sıra Kayseri'ye geldiği vakit Katip Recep Peker Bey Kayseri'den milletvekilliği isteyenlere ait telgrafları okudu. Milletvekilleri Ahmet ve Sabit Beyler ve Mutasarrıf Muammer Bey telgraflarında isimlerinden bahsediyorlar, benim içinde "*seçilme kabiliyeti yok*" diyorlar. Akşam üzeri eve geldim. Adana Milletvekili Safa Beyle (Milli Eğitim Bakanı) oturuyorduk, "*Mutasarrıf Muammer Bey memurdur, belki özel talimat aldı. Sabit Bey kim ne derse desin peşi sıra gider, fakat bu Ahmet Hilmi Bey ne oluyor?*" dedik. ...

... Toplantıda okunan kâğıtlar üzerine Atatürk, "*benim neden milletvekilliğine talip olmadığımı*" sordu. "*Bu telgraflar üzerine siyasetten büsbütün çekilmeyi kararlaştırdım*" dedim. Israr etti. Cevaben: "*Siz bu zatı aday olarak seçtiniz. Ben onunla beraber çalışmam. Aksine bir grup yapmak mecburiyetindeyim ki, seçilme kabiliyetinin ne demek olduğunu ona göstereyim, kendisini açıkta bırakayım. Ama bunu siz partinize karşı bir hareket telakki edersiniz. Bir ikilik olur. Ona da siz razı değilsiniz*" dedim. ...

... Seçim bürosu toplantılarında binlerce başvuru okundu. Onlar arasında Atatürk bir bana bir de Adana Milletvekili Muhtar Beye adaylığımızı koymak için ısrar etti. Kabul etmedik. İstemediğim yere adaylığım ilân edilirse ertesi günkü gazetede ret edeceğimi söyledim. Buna rağmen Kayseri halkının 300 imzalı başvurusu ile adaylığım konuldu. Seçim

çalıştığı Ahmet Hilmi (Kalaç) Bey'den böyle bir tavır ve ifade beklemediği aşıkardır. Yakın bir gelecekte siyaseti bırakmasına da muhtemelen onu devre dışı bırakmaya yönelik bu hamle sebep olacaktır. Mustafa Kemal Paşa, siyaseti bıraktıktan sonra isterse vali olarak atanabileceğini söylemesine rağmen teşekkür ederek Kayseri'ye döneceğini bildirmiştir¹⁰¹. Ahmet Rifat Bey, Kayseri'ye döndükten sonra 1924-1925 yıllarında üçüncü defa Kayseri belediye reisliği yapmıştır. Fakat bu görevde bir sene kadar kaldıktan sonra hem belediye reisliğini hem de siyaseti ebediyen bırakmıştır. Niçin böyle bir şey yaptığına dair elde bir bilgi olmamasına rağmen; 1924-1925 yılları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın muhalefette güçlendiği bir zamanda kendisine gelen ısrarlı teklifleri reddetmesi¹⁰², siyaseti zihninden tamamen çıkardığını düşündürmektedir.

4. Aktif Siyasetin Ardından

Başarılı bir siyasi geçmişin ardından otuz yedi gibi çok genç sayılabilecek bir yaşta aktif siyasi hayatını sonlandıran Ahmet Rifat Bey, iki yıl kadar işsiz kaldıktan sonra bu kez özel sektörde yoluna devam edecektir. 1927 yılında yürürlüğe giren *Teşvik-i Sanayi Kanunu*; sınaî yatırımlara ve işletmelere çok geniş ve çok cömert muafiyet, imtiyaz ve teşvikler sağlamakta idi¹⁰³. Ahmet Rifat Bey, kanunun sağladığı bu büyük imkanları değerlendirerek Kayserili 5-6 iş adamı ile birlikte, Bünyan ilçesinde bir yün iplik fabrikası kurulmasına öncülük etmiş ve şirketin idare kurulu başkanlığı ile fabrika müdürlüğü görevlerini üzerine almıştır. Daha sonra ekonomik zorlukların artması ile -muhtemelen 1929 büyük ekonomik buhrandan kaynaklanan- şirketin bütün hisseleri Sümerbank'a geçmiş olmasına rağmen kendisinin idaresinden memnun kalınmış olmalıdır ki fabrika müdürlüğüne devam ettirilmiştir. Fabrika müdürlüğü yanında aynı zamanda özel bir bankada denetçilik ve Kayseri Kızılay Şubesi Başkanlığını da birlikte yürütmüştür¹⁰⁴.

Diğer taraftan yaşamına böyle devam ederken, 4 Şubat 1934'te Atatürk'ün Kayseri'yi ziyareti ile Ahmet Rifat Bey'in hayatının olağan akışı değişmiştir¹⁰⁵. Ahmet Rifat Bey anılarında Bünyan İplik Fabrikası'ndaki müdürlük görevinden ayrılması üzerine şu anekdotu aktarmaktadır: "...*Tam iki sene evvel, 5 Şubat 1934'te Kayseri Valisi Nazmi (Toker) bey sabahleyin erkenden beni polisle çağırılmış ve (Sümerbank İplik ve Dokuma) fabrikası (müdürlüğünden) çekilmemin icap ettiğini söylemişti. Sebebini ne o söyledi ne de ben sordum. Zaten bu işten yorulduğumu söyledim. Bir gün evvel Gazi Kayseri'ye gelmiş*

çevresinde bulunmadığım halde, milletvekili seçilenlerin üç beş oy noksanı oy aldım; fakat azınlıkta kaldım. Kalması idim de yine milletvekilliğinden çekilecektim. Kararım kesin idi...

¹⁰¹ Çalık, a.g.e., s.155-156. Oğlu Hurşit Çalık, bakanlıktan ayrıldıktan sonra Atatürk ile yapmış olduğu görüşmeyi şu şekilde anlatmaktadır: "...*Atatürk, Rifat Bey'e politikadan ayrıldıktan sonra ne yapacağını sorar. Kendisine İzmir ve Manisa dâhil yedi ili içeren bir liste gösterir. Bu illerden hangisini isterse oraya vali olarak atanabileceğini söyler. Rifat Bey Atatürk'e teşekkürle beraber öziir diler ve memleketi olan Kayseri'de oturup çalışmayı yeğlediğini anlatır. Onun bu tok tutumu Atatürk tarafından "muhalefette devam" ve Kayseri'de "siyasi güç toplama" niyeti olarak nitelendirilir ve kuşku uyandırır. Kayseri'de ikinci devre TBMM milletvekili seçimlerinde 300 seçmenin başvurusu ile adaylığı konulduğu zaman da Atatürk kendisine: "Sen politikadan çekildim diyorsun ama bak, Kayseri'de adamların çalışıyor" demiştir...*"

¹⁰² A.g.e., s. 161-162.

¹⁰³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul 1993, s. 36.

¹⁰⁴ Çalık, a.g.e., s. 162.

¹⁰⁵ Çalık, a.g.e., s. 162-163,195; Beyoğlu, a.g.m. s. 119-120.

ve henüz ayrılmamıştı. Valinin tarif ettiği gibi, istifanameyi yazdım ve kendisine verdim. (Daha sonra, durumu posta ile Sümerbank Genel Müdürlüğüne de bildirdim). İstifanamemi makamına götürdüğüm zaman, valinin yanında, durumdan (geceden) haberi olan Kayseri milletvekilleri Reşit, Ahmet Hilmi (Kalaç) ve Ahmet Teyfik beyler vardı. Vali: "pek ala" dedi, belgeyi elimden aldı "otur" diyen bile olmadı. Valinin arzusu hiç gecikmeye uğratılmamış iken, istifanameyi verinceye kadar ve onu takip eden bir müddet polis nezareti altında bulundurdum. Kayseri İktisad Müdürüne de hemen işten el çektirilmeliğim lüzumu resmen yazıldığı gibi, Polis Müdürlüğüne de bildiri yapıldığını ve Gazi Kayseri'den ayrılırken, teşyi için Kayseri Erkanı'nın (önde gelen görevliler) gittikleri Niğde Araplı istasyonunda, Gazi'ye işten el çektirildiğim Vali tarafından arz edildiğini (milletvekili) Ahmet Teyfik beyden işittim. Doğruluktan, çok çalışmaktan başka kabahatim yoktu. Özellikle, Kayseri Bünyan İplik Fabrikası T.A.Ş. İdare Kurulu Başkanı ve şirketin genel kurulunca seçilmiş tasfiye memuru idim. Resmi azil ve tayinlerle hiçbir alakam yoktu. Bir süre sonra istifanamemi alan Sümerbank Genel Müdürlüğü, konuya önem vererek, Muhaberat Şefi Baha beyi Kayseri'ye göndermekte olduğunu telgrafla bildirdi. Baha bey geldi. Daha önce fabrika işletme şefi Hilmi beyi yerime tayin etmiştim. Hilmi bey, İl İktisad Müdürü vasıtasıyla, Validen de vekaleti devir alması için emir aldığını söyledi. O gündenberi elimde: "çok çalıştın, teşekkür ederiz. İstifanızı kabul ettik" diyen Sümerbank tezkeresinden başka bir şey kalmadı..."¹⁰⁶

Ahmet Rifat Bey aynı zamanda özel banka denetçiliğinden ve Kayseri Kızılay Şubesi başkanlığından da ayrılmak durumunda kalmıştır. Bu dönemde yaşadıklarını iki sene sonra anılarına kaydetmiştir¹⁰⁷. Oğlu Hurşit Çalika da bu olaydan sonra babasının hayatından ciddi şekilde endişe duyulduğunu ve yakın dostlarının uyarısı ile Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine "cezamı kâfi görün" mealinde bir mektup yazdığını, ertesi günden başlayarak bazı tarihi belge ve notlarını yaktığını hatırladığını yazmaktadır¹⁰⁸. Anılarından anlaşıldığına göre hayatının en sıkıntılı günlerini bu tarihten itibaren yaşamaya başlamıştı. Dönemin Kayseri Valisi Nazmi (Toker) Bey tarafından koordine edilen çeşitli baskı ve entrikaları anılarında anlatmaktadır¹⁰⁹. Ahmet Rifat Bey, o zamanki uygulamaya göre siyasi polis fişine geçirilip daimî takip ve gözetleme altında tutulmuş, çalışmasına ve bir iş tutmasına müsaade edilmemişti. Sadece emekli aylığı ile ailesinin geçimini sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu zor yıllar, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı olması ve Kayseri Valisi Nazmi (Toker) Bey'in Sivas'a tayin olması ile sona ermeğe başlamıştır. Çok zor geçen dört yılın ardından İçişleri çalışanları ile yaptığı görüşmelerle adının siyasi takip fişinden çıkarılacağı güvencesini alır. Bu güvence ile artık istediği gibi çalışma seyahat etme gibi özgürlüklere sahip olur¹¹⁰.

Çok geçmeden 1938 yılı sonlarında Adana'da yerleşmiş bulunan Kayserili iş adamlarından olan Nuh Naci Yazgan, Nuri Has, Hacı Ömer Sabancı ve Mustafa Özgür Beylerden bir iş teklifi alır. Kendisinden Adana'da kurulacak olan Türk nebati yağları

¹⁰⁶ Çalika, a.g.e., s. 164-165.

¹⁰⁷ Çalika, a.g.e., s. 164-165.

¹⁰⁸ Çalika, a.g.e., s. 163. Ahmet Rifat Bey de anılarında, sakladığı belgeleri 1934 Şubat'ında yok etmek zorunluluğunda kaldığını belirtmiştir (Çalika, a.g.e., s. 16).

¹⁰⁹ A.g.e., s. 162-170.

¹¹⁰ A.g.e., s. 174-175.

fabrikasının müdürü olmasını isterler. Teklifi kabul eden Ahmet Rifat Bey, Şubat 1939'da Adana'da fabrika müdürlüğü görevine başlar. Yaptığı anlaşmaya göre, müdürlük aylığı haricinde, ileride şirket kârı karşılanmak üzere şirketin %20 hissesine de ortak olacaktı. Fakat fabrikanın kuruluş aşaması tamamlanırken İkinci Dünya Savaşı'nın 1939'da başlamasıyla Almanya'dan sipariş edilen makineler teslim alınamamıştı. Makinalar, ancak 1943-1944 yıllarında Adana'ya peyderpey ulaşmış, montajları yapılmış ve fabrika çalışmaya başlamıştı. Zamanla ortaklar arasında çıkan anlaşmazlıklar ve bazı olumsuzlukların ardından, ikinci eşi Hafize Hanım'ın Kayseri'de ani ölümü ile 1947 yılında şirketle ortaklık ilişkisini sona erdirir. Daha sonra Kayseri'deki evini kapatıp, gayrimenkullerini satarak İstanbul'a oğullarının yanına taşınır. 1949 yılından itibaren devletin Birinci TBMM üyelerine vatani hizmet tertibinden verdiği ek emekli aylığı, ekonomik olarak rahatlamasını sağlamıştır. 1950 yılında Şişli'de bir ev satın almış ve son yıllarını burada geçirmiştir. Daha öncesinde geçirdiği rahatsızlığı 1960'ta tekrar nüksedip tedavisinden ümit kalmayınca 1962 tarihinde memleketi Kayseri'ye kızının yanına gitmiş ve 23 Şubat 1963'te 76 yaşında burada vefat etmiştir¹¹¹.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İstanbul'da dünyaya gelen Ahmet Rifat Bey, babasının devlet hizmetinde çalışıyor olmasından dolayı ilk, orta ve lise eğitimini Ülkenin muhtelif şehirlerinde tamamlamıştır. Yükseköğrenimine İstanbul Hukuk Mektebinde devam ederken farklı mahkemelerde çalışarak mesleğini icra etme fırsatı bulmuştur. Eceabat savcılığı yaptığı sırada Kayseri Belediye Reisliği'ne getirilmiş ve 1914'ten 1919'a kadar Kayseri'de belediye reisliği yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nın zor koşullarında Kayseri'ye hizmet etmekle kalmamış ayrıca bazı sivil toplum kurumlarının teşekkülüne öncülük etmiştir.

Kayseri Belediye Reisliği görevi devam ederken, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Kayseri Mebusu seçilmiştir. İlk defa yasama faaliyetlerine katılan Ahmet Rifat Bey'in burada yapmış olduğu faaliyetler, kendisinin nasıl bir vatanperver olduğuna dair ipuçları vermektedir. İstanbul'un işgali üzerine Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı kapanmış ve milletvekilleri İstanbul'dan uzaklaşmak zorunda kalmışlardı. Ahmet Rifat Bey de İstanbul'dan ayrılıp Kayseri'ye dönmüş ve daha sonra 31 Temmuz 1920'de Birinci TBMM'ye yine Kayseri Mebusu olarak katılmıştı. Hepsi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olan ve Misâk-ı Milli'ye bağlı olan Birinci Meclis'in üyeleri zamanla Meclis'in işleyişle ilgili bazı anlaşmazlıklar yaşadılar. Neticede I. Grup ve ardından II. Grup kuruldu. Dolayısıyla II. Grup'un kurulmasıyla artık örgütlü bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Meclis'te çoğunluk, başlarında Mustafa Kemal Paşa'nın olduğu I. Grup'ta idi. Daha önce I. Grup içinde göze çarpan Ahmet Rifat Bey, sonrasında II. Grup'un kurucuları arasında yer almıştır. Kendisi, kurucuları arasında bulunduğu II. Grup mebus olmasına rağmen, bazı I. Grup vekillerinin de desteğiyle Adliye Vekili seçilmiştir. Tabii bu kendisinin diğer milletvekilleri ile kurmuş olduğu iyi ilişkiler ve sağladığı itimat sayesinde gerçekleşmiştir. Birinci Meclis kapanana kadar dokuz ay gibi kısa sayılabilecek bir zaman diliminde Adalet Bakanlığı yapmıştır. Fakat, Büyük Taarruz ve sonrasında imzalanan

¹¹¹ Çalık, a.g.e., s. 175-178.

Mudanya Ateşkes Anlaşması, saltanatın kaldırılması, Lozan görüşmelerinin meclis içi tartışmaları ve Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi gibi birçok tarihi olay bu kısa zaman diliminde meydana gelmiştir.

Lozan görüşmelerinin TBMM'de gündemi işgal etmesinden itibaren iktidar ile muhalefet arasında derin görüş ayrılıkları baş göstermeye başlamış, Ali Şükrü Bey cinayeti ile moraller iyice bozulmuş ve Meclis seçimi yenileme kararı alınmıştır. Meclis dağıldıktan sonra Ankara'da Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir seçim bürosu kurulmuş ve aslında İkinci Grup'un üyesi olan Ahmet Rifat Bey de bu seçim komitesine alınmıştı. Fakat Kayseri'deki arkadaşlarının kendisi hakkındaki düşüncelerine çok üzülmuş mebus olmak istemediğini belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa, siyaseti bıraktıktan sonra isterse vali olarak atanabileceğini söylemesine rağmen teşekkür ederek Kayseri'ye dönmüştür. Kayseri'ye döndükten sonra 1924-1925 yıllarında üçüncü defa Kayseri Belediye Reislığı yapmış ve sonrasında siyaseti tamamen bırakmıştır.

İki yıl kadar sonra özel sektöre atılmış, 1927 yılında Kayserili beş-altı iş adamı ile birlikte, Bünyan ilçesinde bir yün iplik fabrikası kurulmasına öncülük etmiştir. Fabrika kurulduktan sonra da idaresini ele almış ve işleri geliştirmiştir. Ancak, 4 Şubat 1934'te Ahmet Rifat Bey'in üstlenmiş olduğu ve başarıyla sürdürdüğü vazifelerinden Kayseri Valisi'nin talebi üzerine ayrılmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Kendisi ve ailesi adına maddi ve manevi sıkıntıların başlayacağı bu olaydan sonra, korkuya kapılarak belge ve notlarını imha etmesi, belki de karanlıkta kalan bazı noktaların aydınlanmasına mâni olmuştur. 1938 yılı sonlarında Adana'da kurulacak olan Nebati Yağ Fabrikaları'nın müdürü olma teklifini alınca bunu değerlendirmiş, çeşitli olumsuzluklara rağmen fabrikayla ilişkilerini 1947'ye kadar devam ettirmiş ve daha sonra ayrılmıştır. Ekonomik olarak rahatlaması, devletin 1949 yılından itibaren Birinci TBMM üyelerine vatani hizmet tertibinden verdiği ek emekli aylığı ile olmuştur.

Hem Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde hem de Birinci Meclis'teki yasama faaliyetlerinden anlaşılacağı üzere, gerçekten de vatan ve millet için çalışmış, herhangi bir şahsi çıkar peşinde koşmamıştır. Siyasi geçmişine bakıldığında hemen herkesin itimadını kazanmış bir siyasetçi profili çizmiştir. Böylece kendinden sonra siyasete giren ve girecek olanlara örnek teşkil etmiştir. Otuz yedi gibi genç bir yaşta, belki de en verimli çağında siyaseti tamamen bırakmasının arka planında esasen neler olduğu ise izaha muhtaçtır. O zamana kadar edindiği siyasi birikimini geleceğe taşıyamaması ya da taşıyamaması Türkiye için bir kayıp olmuştur.

Kaynaklar**Arşiv Belgeleri****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**

- (DH. KMS. 52-5/71-2)
- (DH. KMS. 52-5/71-1)
- (DH. KMS. 52-5/71-11)
- (DH. KMS. 52-5/71-18)
- (DH. KMS. 52-5/71-25)
- (DH. EUM. AYŞ. 20/4)
- (DH. İ. UM. EK. 117/73-6)

Resmî Yayınlar

- Meclis-i Mebusan 4. Dönem Tutanak Dergisi, C. I, Birleşim 13, s. 193.
 Meclis-i Mebusan 4. Dönem Tutanak Dergisi, C. I, Birleşim 13, s. 191-192.
 Meclis-i Mebusan 4. Dönem Tutanak Dergisi, C. I, Birleşim 17, s. 302-303.
 Meclis-i Mebusan 4. Dönem Tutanak Dergisi, C. I, Birleşim 22, s. 443-444.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.8, Birleşim 147, s. 135-136.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.8, Birleşim 150, s. 227.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.8, Birleşim 155, s. 371.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.8, Birleşim 157, s. 456.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.9, Birleşim 4, s. 41-42.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.9, Birleşim 17, s. 382-384.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.10, Birleşim 25, s. 105.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.10, Birleşim 34.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.18, Birleşim 19, s. 484-485.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 21, Birleşim 70, s. 318-338.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 20, Birleşim 57, s. 490.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.28, Birleşim 14, s. 243.
 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, Devre I, İçtima III, 6 Mayıs 1338 (1922).

Gazeteler

Tan Gazetesi, 1 Şubat 1923, No: 12.

Kitaplar

- Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İstanbul 2001.
 Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım*, İstanbul 1961.
 Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, c. III, İstanbul 1999.
 Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul 1993.
 Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt: I, Ankara 1994.
 Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt: II, Ankara 1995.
 Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt: III, Ankara 1995.

Demirel, Ahmet, *İlk Meclis'in Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul 2014.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 2015.

Demirel, Ahmet, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2017.

Demirel, Ahmet, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İstanbul 2017.

Güneş, İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Ankara 1997.

Özgül, M. Cemil, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)*, Ankara 1989.

Makaleler

Beyoğlu, Süleyman, “Adalet Vekili Kayserili Rifat Çalika”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 4, İstanbul 2001, s.113-121.

Tezler

Dağcı, Mehtap, *Ahmet Rifat Çalika'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004.

Kilci, Ahmet Nedim, *Ahmet Hilmi Kalaç (1888-1966)*, Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.

EK-1

ADLIYE VEKİLİ'NİN GAZETEMİZE MÜHİM BEYÂNÂTLARI

Kanunlarımızın İhtiyâcâta Tevâfuku – Ta'dil Komisyonları – Mecelle'nin Ta'dili – Usûl-i Muhâkemât-ı Şer'îye – Hukûkiyenin Tevhîdi – Mehâmi Kanunu – İstinaf Mahkemelerinin Lağvı – Mahkeme-i Temyizin Ta'addüdü – Mehâkimin Teftîşâtı – Süknâ Kanunu – Yenigün'ün Suâli

Adliye Vekili Rif'at Beyefendi'yi dün ziyaret eden muharrirlerimizden birinin suallerine bervech-i âfi cevap vermişlerdir.

--*Kanunlarımızı ihtiyâcât-ı hâzırâyı tatmin edecek bir şekle ifrâğ ve ta'dil için ne düşünüyorsunuz?*

Vakit vakit İstanbul'da erbâb-ı ihtisâsdan mürekkeb komisyonlar teşkil ve bazı evrak ve levâiyih ihzâr edilmiştir. Bunları kâmilen celb ettirdim ve bu bâbda erbâb-ı ihtisâsın mütalaâtını da aldım. Tedkik ediyorum. Bunlar meyanında Mecelle'nin "*Kitabü'l- Büyu*" ta'dilâtı ihzâr edilmiş olduğu cihetle bi'l-mütâlaa Meclis-i Âli'ye takdim ettim.

Bunlardan başka Mecellemizi ihtiyâcât-ı hâzıraya göre bir kere daha tedkik ederek muhtâc-ı ta'dil bulunan mevâddı ta'dil etmek ve henüz kanun haline tedvin edilmemiş bulunan, vesayet ve veraset gibi ahkâmı da muhtevi olarak tam bir [Kanun-ı Medeni] vücuda getirmek için üç, kezâlik ticaret kanunlarıyla usul-ı muhâkemât-ı şer'îye ile usul-ı muhâkemât-ı hukukiyeyi tevhîden vücûda getirmek için de birer ki cem'an beşer zâtdan mürekkeb yedi tane İhzâr-ı Kavânin Komisyonu teşkil için muktezi tahsisât talep edilmiştir. Bunlardan başka Mehâmi Kanunu lâyihasını ve bir müddet kararname halinde mer'iyeti kabul edilmiş olan Hukuk-ı Aile Kanunu lâyiha olarak Meclis-i Âli'ye arz ettim.

-- *Mahkeme-i Temyiz'in merkezî bir mahalle nakli için ne düşünüyorsunuz?*

Mahkeme-i Temyiz'in naklinden ziyade ta'dâd ettirilmesi ve bunun fevkinde tevhîd icthâdi te'min için bir hey'et-i âliye vücûda getirilmesi ve mehâkim-i istinâfiyenin ilgasıyla turuk-ı kanuniyenin iki dereceye indirilmesi ve icab eden mahallerde mehâkim-i ibtidâiyenin seyyar halinde ifâ-yı vazife edebilmesi, müstantık karamâmelerinin suret ve merci-i tedkiki esasları düşünülmekte ve bu bâbda icab eden ma'lumât ve mutâla'ât toplanmaktadır. Kuvve-i karîbeye gelmiş olan iş bu istihzârâtın hitâmında Büyük Millet Meclisi'ne arz ve teklif edilecektir.

-- *Mehâkim ve devâir-i adliyeyi murâkabe ve teftîş hakkındaki düşünceleriniz nedir?*

Emr-i teftîşe bi't-tabî suret-i mahsûsada itina edilmekte ve evvelce tanzim edilmiş olan Hey'et-i Teftîşîye Nizamnâmesinin tamamı-ı mer'iyetine çalışılmaktadır. Hâlen müfettişlerimizin adedi ondan yirmibire iblâğ edilmiş ve hâl-i tabî'iyede muntazaman herhangi bir mahkemenin teftîş imkanı te'min olunmuştur.

Merkezde de bir Hey'et-i Teftîşîye Müdüriyeti teşkil için icab eden tahsisât Meclis-i Âli'den talep olunmuştur.

-- *Süknâ Kanunu hakkındaki mütâla'anız?*

Hâlen mer'î bulunan Süknâ Kanunu ahkâmı hakikaten eshâb-ı emlâkı mutazarrır etmektedir. Meclis-i Âli Rûznâmesinde müsta'ciliyetle müzâkeresi kabul edilen bu bâbdaki teklif-i kanunun mevzu'bahis olduğu sırada bi't-tabî mütâla'âtını arz edeceğim.

-- *Geçenlerde Yenigün'de Vekâlet-i Câyile'ye bazı suâller irâd olunmuştu. Cevapsız kaldı. Bu bâbda izâhât lütf buyurulur mu?*

Mes'ele Vekâlet'in hâiz olduğu salâhiyete binâen mevcud kavânini takkiye ve te'yid için ta'mim edilmiş bir ta'limâtıdan ibarettir. Mezkûr suâllerin muharrir-i muhteremi ta'limâtı da aynen neşr etmiş olduğu için cevabdan müstağni gördüm.

Muharririmiz Adliye Vekili Beyefendi'ye teşekkürler ederek nezdlerinden ayrılmıştır. (Tan, 1 Şubat 1923, No: 12, S. 2.)